

Hatalı Fıkıh Algısı: Hukuka Giriş Kitapları Üzerinde Bir İnceleme^(*)

Wrong Perception of Fiqh: An Analysis of Introduction to Law Books

Mustafa ÜNAL^(**)
Abdussamed ATASOY^(***)

Öz:

Hukuk Fakültesinde, İktisadi İdari Bilimler Fakültesinde, Açık Öğretim Fakültesinin bazı bölümlerinde, Sağlık Bilimleri Fakültesinin bazı bölümlerinde ve bunlara ek olarak birçok fakülte ve bölümde; temel hukuk, hukuk başlangıcı, hukuka giriş ve benzeri isimlerle adlandırılan dersler yer almaktadır. Genel bir kullanımla hukuka giriş olarak ifade edilebilecek olan bu derslerde; hukuk sistemleri, hukukun temel ilkeleri gibi temel düzeyde hukuk bilgisini ve nosyonunu kazandırmak amaçlanmaktadır. Bu derslerde okutulmak üzere yazılan kitapların bir kısmında fıkha dair kısmi bilgiler yer almaktadır. Bunların içerisinde hatalı bilgiler de bulunmaktadır. Bu çalışmada otuz beş farklı hukuk başlangıcı ders kitabı incelenmiştir. Bu kitapların bir kısmında fıkha dair müstakil bilgilere yer verilmediği, daha büyük bir kısmında ise fıkha dair genel nitelikte kısmi bilgilere yer verildiği anlaşılmıştır. Fıkha dair verilen bilgilerin bir kısmının ise yanlış fıkıh algısına sebep olacak şekilde hatalar içerdiği dikkat çekmektedir. Bu çalışmada yanlış fıkıh algısına sebep olan meseleler incelenmiş ve ilgili meseleye dair fıkıh literatüründeki bilgiler detaya girmeden kısa bir şekilde ifade edilmiştir. Konu işlenirken öncelikle hatalı veya eksik görülen husus belirtilmiş daha sonra fıkıh literatürü içerisinde ilgili konunun nasıl anlaşıldığı kısaca açıklanarak mukayese edilmiştir. Konu dağılımının fıkıhın birçok alanını kapsamasından ötürü öncelikle açıklanacak olan konuya dair monografik eserler ve makaleler dikkate alınmış daha sonra genel nitelikteki eserlerden yararlanılmıştır.

^(*) Araştırma Makalesi / *Research Article*

Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 11.03.2025

Yayınlanmasının Kabul Edildiği Tarih: 14.01.2026

DOI: 10.58733/İmhfd.1655465

Bu makaleye atf için: Mustafa Ünal ve Abdussamed Atasoy, 'Hatalı Fıkıh Algısı: Hukuka Giriş Kitapları Üzerinde Bir İnceleme' 2026 11(1) İMHFD 437-472

^(**) Doç. Dr., Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı, Konya - Türkiye

E-posta: mustafaunal@erbakan.edu.tr

Orcid: 0000-0003-3454-9694

^(***) Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı, Kırıkkale - Türkiye

E-posta: samedatasoy1109@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-5379-3978

Anahtar Kelimeler:

Fıkıh, İslâm Hukuku, Hukuka Giriş, Hukuk Başlangıcı, Hatalı Fıkıh Algısı.

Abstract:

In the Faculty of Law, Faculty of Economics and Administrative Sciences, some departments of the Faculty of Open University, some departments of the Faculty of Health Sciences and many other faculties and departments, there are courses called basic law, beginning of law, introduction to law and similar names. In these courses, which can be generally referred to as introduction to law, it is aimed to provide basic legal knowledge and notion such as legal systems, basic principles of law. Some of the books written to be taught in these courses also include partial information on fiqh. These also include wrong information. In this study, thirty-five different beginning of law textbooks were analyzed. It is understood that some of these textbooks do not include specific information on fiqh, while a larger number of them include partial information on fiqh in general. It is noteworthy that some of the information on fiqh contains errors that may lead to a wrong perception of fiqh. In this study, the issues that cause misperception of fiqh are analysed and the information in the fiqh literature on the relevant issue is briefly stated without going into detail. While the subject was being analysed, firstly, the issue that was deemed erroneous or incomplete was stated, and then how the relevant subject was understood in the fiqh literature was briefly explained and compared. Due to the fact that the subject distribution covers many fields of fiqh, monographic works and articles on the subject to be explained were taken into consideration first, and then general works were used.

Keywords:

Fiqh, Islamic Law, Introduction to Law, Beginning of Law, Wrong Perception of Fiqh.

Extended Summary:

The Faculty of Law, the Faculty of Economics and Administrative Sciences, certain departments of the Faculty of Open Education, some departments of the Faculty of Health Sciences and various faculties and departments offer courses such as “basic law”, “beginning of law” or “introduction to law” in order to provide students with basic legal knowledge. The main purpose of these courses, which are generally gathered under the title of “Introduction to Law”, is to provide students with a basic notion of law by introducing them to legal systems, basic principles and concepts of law. While the textbooks used in introductory law courses include general information on different areas of law, some textbooks also include information on fiqh. However, this information is not always sufficient and accurate. While some books do not provide any information on fiqh, others provide superficial and general explanations, and some books even provide incomplete or incorrect information on fiqh. This situation causes students to have a wrong perception of fiqh and makes it difficult to understand the place of fiqh in the legal system.

In this study, a total of thirty-five different textbooks taught in introductory law courses in Turkey were analyzed in detail and the information about fiqh in these textbooks was determined. As a result of the evaluations, it was found that some textbooks completely ignored fiqh, while others provided only superficial and general information. However, the most striking point is that the information given in some books about fiqh is incorrect or incomplete, and this situation poses the risk of creating an erroneous understanding of fiqh in students. However, fiqh is a branch of science that has its own sources and methodology and has developed over the centuries to reach a rich content. Therefore, incomplete or erroneous explanations in the field of fiqh may cause students taking introductory law courses to misunderstand this field or to acquire conceptually incomplete knowledge. Inadequate or inaccurate information about the place of fiqh in legal systems, its historical development and its basic principles may cause students to perceive fiqh from a simplified and sometimes even wrong perspective.

In this study, especially the issues that cause misperception of fiqh are discussed in detail. In the evaluation process, firstly, the issues in the textbooks that are thought to be erroneous or incomplete are identified, and then these issues are clarified by relying on authoritative sources in the fiqh literature. By adopting a comparative method, it is emphasized how the relevant incorrect or incomplete information presents a perception to the students, and summarized information on how these issues are handled in classical fiqh sources is presented. Since the scope of the subject is quite broad, monographic works and academic articles focusing on specific issues were examined first, followed by general basic fiqh works. In this way, it is aimed to correct the missing or incorrect information in the books taught in introductory law courses by comparing them with the correct information in the fiqh literature and thus to develop a healthier academic approach.

In a significant portion of the information provided in introductory law textbooks on fiqh, it is seen that researchers have reached erroneous information by making direct quotations from previous works due to their insufficient knowledge of the subject. Of course, it may be difficult for researchers specialized in different fields of law to read and evaluate fiqh texts directly from Arabic sources. However, the fact that many classical fiqh works have been translated into Turkish and that access to these works is becoming easier, makes it possible to access reliable fiqh information. Despite this, it is understood that the majority of the misinformation found in the introductory books on jurisprudence is derived from a limited number of recent works that contain errors in jurisprudence. It is observed that these mistakes are repeated in later introductory books on jurisprudence, and thus misinformation has become widespread in academic circles over time. In order to prevent this situation, it is a great necessity to turn to reliable and academically credible sources on fiqh and to directly benefit from the basic fiqh works. In addition, in order to provide students studying law with the most accurate and reliable sources of information on Islamic law and fiqh, it is of great importance to use resources prepared with the contributions of expert academics as course materials.

In this article, in which we try to reveal the erroneous information about fiqh in the relevant textbooks, our main aim is not to reveal detailed fiqh knowledge, but to briefly express what the error is and to briefly express the information in the fiqh literature on this subject. For this reason, we have not gone into the details of the fiqh knowledge on the subject. Detailed information on this subject can be found in the works we refer to. Systematically, the issues involving erroneous fiqh information in the introductory books on jurisprudence are analyzed under different headings.

GİRİŞ

Hukukla alakalı başlıca temel kavramlara ve hukukun temel alanlarına dair genel nitelikli bilgiler ile öğrencileri hukukun diğer alanlarına hazır hale getirmek ve temel hukuk nosyonunu kazandırmak amacı ile kaleme alınmış kitaplar; hukuk başlangıcı, hukuka giriş, temel hukuk bilgisi, hukukun temel kavramları ve benzeri isimlerle adlandırılmaktadır. Her ne kadar çalışmamızın başlığında hukuka giriş kitapları ifadesi yer alsa da bu ifade ile hukuk başlangıcı, hukuka giriş, temel hukuk bilgisi gibi aynı mahiyeti ifade eden eserler genel itibariyle nitelendirilmiştir. Bu kitapların büyük bir kısmında detaylı olmamakla beraber hukuk sistemleri başlığı altında veya din kuralları içerisinde fıkha yahut bu kitaplarda yer aldığı isimle İslâm hukukuna dair bilgiler bulunmaktadır. Bir kısmında ise fıkha dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Hukuka giriş ders kitaplarının bir kısmında fıkha ilişkin değerli, öz ve doğru bilgilerin bulunduğu bir kısmında ise hatalı fıkıh algısı oluşturacak şekilde yanlış bilgilerin yer aldığını ifade etmek gerekir. Bu ders kitaplarındaki fıkha ilişkin bilgileri eleştirel bir yaklaşımla değerlendirdiğimiz bu çalışmada, araştırmanın kapsamı dolaşısıyla fıkha dair, yalnızca hatalı ifadeler veya yanlış anlaşılmaya açık olan görüş ve ifadelere yer verilmiştir. Bu alanda çalışma yapan değerli hocalarımızı salt tenkit etme amacını taşımayan bu eleştirel makaleyi yazmadaki asıl gaye, temelde iki noktaya dayanmaktadır. Birincisi; özelde öğrencilere ve genelde ise tüm okurlara mâl olmuş çalışmalardaki fıkha dair yanlış bilgileri ortaya koymak ve daha sonra baskısı yapılacak olan ders kitaplarının bu yanlış bilgilerden arındırılmasıdır. İkincisi ise eski yıllara ait olan veya sonraki yıllara ait olsa da yeni baskısı yapılmayan, ancak istifade edilmeye devam edilen bu kitaplardaki fıkha ait hatalı bilgilerin eleştirisini yapıp yanlışlığını ifade ederek öğrencileri ve diğer okuyucuları daha sonra yeni baskısı da yapılmayacak olduğundan tek tek tashihi mümkün olmayan bu hatalı bilgilere karşı haberdar etmektir.

Bu makalede detaylı fıkıh bilgisinin ortaya koyulmasından ziyade, hatanın ne olduğunun kısaca ifade edilerek, bu konuya dair fıkıh literatüründeki bilginin öz bir şekilde açıklanması yoluna başvurulmuştur. Bu sebeple ilgili konuya ilişkin fikhî malumatın detayına girilmemiştir. Atıf yaptığımız eserlerde bu konuda detaylı bilgiye ulaşılabilecektir. Sistematik olarak hukuka giriş kitaplarında yer alan hatalı fıkıh bilgilerinin yer aldığı meseleler farklı başlıklar altında incelenmiştir. Fıkıhın kaynakları başlığı altında din ve fıkıh kaynaklarının tanımı ve muhtevası, Kur'ân'ın mushaf haline gelmesi ve tertibi, Sünnet ve Sünnet'in yazılması, icmâ, içtihat, normlar hiyerarşisi ve deliller ile örfî hukukun İslâm hukukuna aykırılığı meselelerine dair hatalı bilgiler üzerine değerlendirme ya-

pılmıştır. Daha sonra ise anayasa hukuku, aile hukuku, borçlar hukuku ve ceza hukukuna ilişkin hatalı bilgiler incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Son olarak ise hukuka giriş ve benzeri kitaplarda İslâm hukuk sistemine yer vermeyen ders kitapları belirtilmiştir.

I. DİN VE FIKIH KAVRAMLARININ TANIMI VE MUHTEVASI HUSUSUNDA HATA VE EKSİKLİKLER

Fıkıh, hukuka giriş kitaplarında genel olarak “İslâm hukuku” kavramı ile ifade edilmiştir.¹ Fıkıh doğrudan naslardan kaynak bulan bir kavram olmakla birlikte İslâm hukuku kavramı Batı tarafından üretilmiştir. Fıkıh kavramı ile nas temelli beşerî bir çaba vurgulanırken İslâm hukuku kavramı ile daha çok nas ile sabit bir alan vurgulanmaktadır. Nitekim aşağıda hukuka giriş kitaplarında bu doğrultuda açıklamalar yapılmış olduğu görülmektedir. İslâm hukuku kavramı ile fikhin kapsamı içerisinde kalan ibâdât ve sübjektif ahlak kuralları dışarıda bırakılmakta, fikhin tavsiye edici nitelikteki kuralları göz ardı edilerek yalnızca emredici kurallar dikkate alınmaktadır.² Fıkıh kavramı yerine İslâm hukuku kavramının kullanılmasının gayesinin İslâm düşüncesinin ve Müslümanların değiştirilmesi olduğu ifade edilmiştir.³ Her ne kadar birbirlerinin yerine kullanılmaları yaygınlık gösterse de bu iki kavramın önemli farklılıkları bulunmaktadır. Bu çalışmada atf yapılan eserlerdeki kullanım dikkate alınarak İslâm hukuku kavramına da gerektiği durumlarda yer verilmiştir.

¹ AVCI, Mustafa/AYKANAT, Mehmet/ÜLKER, İbrahim, **Hukuk Başlangıcı ve Metodolojisi**, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2024, s. 101; GÖZLER, Kemal, **Hukuka Giriş**, 16. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2020, s. 157 vd.; SÜMER, Haluk Hadi, **Hukuka Giriş Kavramlar & Kurumlar**, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023, s. 17; KALABALIK, Halil/DOĞANCI, Doğa E., **Temel Hukuk Bilgisi**, 13. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023, s. 136; ATAY, Ender Ethem, **Hukuk Başlangıcı**, 9. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021, s. 213; DEMİR, Abdullah/DERYAL, Yahya, **Hukuk Başlangıcı ve Hukuk Metodolojisi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013, s. 41; BİLGİLİ, Fatih/DEMİRKAPI, Ertan, **Hukukun Temel Kavramları**, 14. Baskı, Dora Yayınevi, Bursa, 2017, s. 41; ERDOĞAN, İhsan, **Hukuka Giriş**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023, s. 61; KAYAR, İsmail/ÜZÜLMEZ, İlhan, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023, s. 65; ÇİFTÇİ, Ahmet, **Hukuka Giriş ve Vatandaşlık Bilgisi Demokrasi ve İnsan Hakları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2019, s. 40; ÖZBİLEN, Şevki, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 54; KAYIHAN, Şaban **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2023, s. 25, 26.

² TÜRCAN, Talip, “Fıkıhdan İslâm Hukukuna”, **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Y. 2005, C. 6, s. 16, 17; ÇAĞLAYAN, Ramazan, “İslam Hukuku Kavramının İcadı Üzerine” **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 2024, C. 28, S. 2, 340-345; ÇAĞLAYAN, Ramazan, “Fıkıh ve Hukuk Terimleri ve Kavramları Üzerine” **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 2024, C. 28, S. 3, 163-166; AKMAN, Ahmet/ÜNAL, Mustafa, “Mecelle 1. Madde Doğrultusunda Fıkıh, Hukuk, İslâm Hukuku ve İslâm Hukukçusu”, Editör: Ahmet Akman-Mustafa Ünal, **Mecelle Üzerine Etütler I**, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s. 21-25.

³ ÇAĞLAYAN, “İslam Hukuku Kavramının İcadı”, s. 343.

Fıkıhın muhtevası ifade edilirken dine ait kurallara ibâdât denildiği belirtilmiş, ardından borçlar hukuku, eşya hukuku, ceza hukuku, aile hukuku kurallarının hangi isimlerle nitelendirildiği ifade edilmiştir.⁴ Burada sistematik bir inceleme amacıyla tasnif yapılmış olsa da ibâdât alanının dine ait olduğunu belirtmek diğer alanların fıkıh sistematigi içerisinde din dışı kabul edildiği izlenimini uyandırmaktadır. Çok geniş bir kavram olan ibadetin çoğulu olan ibâdât kavramı genel olarak, fıkıhın Allah Teâlâ ile kul arasında olan (emr-i ahirete taalluk eder) helal ve haramlara yönelik kısmını ifade etmek için kullanılmıştır.⁵ Fıkıhın ibâdât alanı haricindeki kısmı ise emr-i dünyaya taalluk eder şeklinde ifade edilmektedir.⁶ Bunun nedeni kişilerin bu kapsamdaki fiilleri nedeniyle dünyevi açıdan sorumlu tutulmalarıdır. Ancak bu durum kişilerin uhrevi açıdan sorumlu olmadıkları anlamına gelmez. Nitekim bu durum bazı hukukun temel kavramları kitaplarında da ifade edilmiştir.⁷ Dolayısıyla İslâm hukukuna ilişkin kuralların din kuralları kapsamında yalnızca uhrevi açıdan sorumluluk doğurduğunu ifade etmek yanlış olacaktır.⁸ Örneğin borcun ödenmemesi, bir suçun işlenmesi, nafaka yükümlülüğünün yerine getirilmemesi gibi fıkıhın farklı alanlarını ilgilendiren durumlar, kişinin hem dünyevi açıdan hem de uhrevi açıdan sorumlu tutulmasını gerektirecektir.⁹ Kişilerin de dünyevi açıdan sorumluluklarının olduğu kısmın dini ilgilendirmeyen bir alan gibi sunulması da doğru değildir. Modern hukuk sistemlerindeki anlayışın aksine ilahi temelli bir hukuk sistemi olan fıkıhın, içtihadı ve değişime açık olan kısmını da kapsayacak biçimde tamamı, dinin bir parçasıdır.¹⁰ Ancak bazı çalışmalarda yer aldığı üzere laikliğin benimsendiği din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulduğu bölgelerde din kurallarının yalnızca uhrevi yaptırımını, hukuk kurallarının ise yalnızca dünyevi yaptırımını olduğu ifadesi, kendi içerisinde haklılık barındırmakla beraber Müslümanlar için bağlayıcı değildir.¹¹ Kur'ân-ı Kerim'de din kavramı tevhit, taat, millet, şeriat, hesap,

⁴ GÖZLER, **Hukuka Giriş**, s. 157; KALABALIK/DOĞANCI, s. 137; ŞİŞMAN, Gulden/SARSIKOĞLU, Şenel/SAVRUN, Nibal Fatma, **Hukuk Başlangıcı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022, s. 47.

⁵ Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, C. 1, s. 29; YAMAN, Ahmet/ ÇALIŞ, Halit, **İslâm Hukuku**, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara, 2018, s. 22.

⁶ Ali Haydar Efendi, s. 29.

⁷ KAYAR/ÜZÜLMEZ, s. 28.

⁸ ÇİFTÇİ, s. 6, 7.

⁹ ZEYDÂN, Abdülkerim, **el-Medhal li-dirâseti's-şerî'ati'l-İslâmiyye**, Müessesetü'r-Risâle, Lübnan, 2005, s. 65, no. 70; KARAMAN, Hayreddin, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, C. 1, s. 48; TÜRCAN, "Fıkıhdan İslâm Hukukuna", s. 15; YAMAN/ÇALIŞ, s. 38; KÖSE, Saffet, **İslâm Hukukuna Giriş**, 2. Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 61, 62; KÖKSAL, Asım Cüneyd, "Fıkıh, Ahlak ve Vicdan", **Sabah Ülkesi**, Y. 2020, C. 63, s. 84.

¹⁰ ZEYDÂN, s. 63, no. 69; KARAMAN, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, s. 27.

¹¹ KAYIHAN, s. 26.

ceza, hüküm, sultan, yargı anlamlarında kullanılmıştır.¹² Bu anlamları doğrultusunda din, fıkıhı da kapsamına alacak şekilde Allah Teâlâ'nın insanları iyiliğe yönlendirip kötülükten sakındırmak için resuller göndererek bildirmiş olduğu hükümler, inanç ilkeleri ve ahlak ilkeleri; akıl sahibi olan insanları tercihleri doğrultusunda hayırlı olan şeylere ulaştırın ilahî kanun biçiminde tanımlanmıştır.¹³ Bu kapsamda hukukun farklı dallarını ifade ederken din kavramının kullanılmış olduğu görülmektedir. Nur suresi 2. ayette; zina edenlerin cezalarını belirtirken bu suç tipine bu cezanın uygulanması noktasında doğrudan din kavramı kullanılmaktadır. Bu ayet ile fıkıhın ukûbât alanı kapsamındaki bir husus doğrudan din olarak ifade edilmiş olmaktadır.¹⁴ Yûsuf suresi 76. ayette ise hırsızlık suçuna verilecek müeyyide açısından yürürlükte olan hukuk sistemi, kralın dini olarak ifade edilerek doğrudan din olarak nitelendirilmiştir. Bu ayet ile Kur'ân'ın bir hukuk sisteminden bahsederken din kavramını kullanmış olduğu görülmektedir.¹⁵ Dolayısıyla Kur'ân ve Sünnet kaynaklı olmayan hukuk sistemleri ayrı birer din olarak ifade edilmekteyken fıkıhın kapsamı içerisinde dini ilgilendiren ve dini ilgilendirmeyen şeklinde bir ayırım mümkün değildir. Böyle bir ayırım durumunda fıkıhın bir kısmı İslâm dinine diğer kısmı ise farklı din veya dinlere tahsis edilmiş olmaktadır.

Battal, şeriat kavramını “dini hukuk” olarak tanımlamıştır.¹⁶ Kayıhan ise fıkıhı; hukuk kurallarını İslâm dini esaslarından hareketle oluşturan ilim, şeriat kavramını ise; fıkıh ilminin belirlemiş olduğu kurallar olarak tanımlamıştır.¹⁷ Şeriat kavramının farklı anlamları ihtiva eder şekilde kullanımı mevcuttur. En geniş anlamı ile şeriat din kavramıyla ifade edilen alanı karşılayacak şekilde kullanılır.

¹² RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muḥammed b., *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Şafvân 'Adnan ed-Dâvûdî, Dâru'l-Kalem; Dâru's-Şâmiyye, Dımaşk, 1412, s. 323; EBÜ HAYYÂN, Muḥammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *Tuhfetu'l-Erîb bi mâ fi'l-Kur'ân mine'l-Ġarîb*, Semîr el-Meczûb, Mektebeti'l-İslâmî, 1403, s. 125, 126; APAYDIN, H. Yunus, “Fıkıh, Dinin ve Şeriatin Nesi Olur? Din, Şeriat, İslâm ve Fıkıh Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilimname*, Y. 2024, S. 52, s. 10-12.

¹³ KARAMAN, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, s. 26; DÖNDÜREN, Hamdi, *İslâm Hukukuna Giriş*, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya, 2017, s. 17; APAYDIN, H. Yunus, *Din ve Fıkıh Yazıları*, Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, İstanbul, 2018, s. 40.

¹⁴ Kur'ân-ı Kerim 24/2: “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini (nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmayın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.” Diyanet İşleri Başkanlığı Meali, (Çevrimiçi) <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>,

¹⁵ Kur'ân-ı Kerim 12/76: “Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir plan öğrettik. Yoksa kralın dinine (kanunlarına) göre kardeşini alıkoymazdı. Ancak Allah'ın dilemesi başka. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.”

¹⁶ BATTAL, Ahmet, *Hukukun Temel Kavramları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 30.

¹⁷ KAYIHAN, s. 25, 26.

mıştır.¹⁸ İstilahi olarak ise şeriat kavramı, nas ile sabit olmuş kurallar ve bu kurallar ile bu kurallardan elde edilmiş olan hükümleri ifade etmektedir. Fıkıh, buna ek olarak tafsili delillerden şer'î-âmeli hükümlere ulaşmayı da muhtevasına almaktadır. Bu bakımdan fıkıh ve şeriatın birbirinden ayrılmış olduğu hususlar vardır.¹⁹ Fıkıh kavramı ile kıyaslandığında dahi ayırım noktaları bulunan şeriatın daha da dar bir kapsamda dini hukuk şeklinde tanımlanması eksiklik oluşturmaktadır.

Kalabalık ve Doğançlı "nas" kavramını aynı paragrafta hem icmâ hem de ayet ve hadisler için kullanmıştır. Bir sonraki sayfada bu kavramı Kur'ân ve Sünnet için kullandığı görülmektedir.²⁰ Ayet ve hadisler için bu kavramın kullanımını fıkıh istilahi bakımından doğru olmakla birlikte icmâ için kullanımı doğru görülmemektedir.²¹ Yazarların da bu yanlış bilerek değil, bir imla hatasından kaynaklı olarak yapmış olmaları ihtimal dahilindedir.

II. KUR'ÂN'IN MUSHAF HALİNE GELMESİ, TERTİBİ VE KISSALARA BAKIŞ HUSUSLARINDA HATA VE EKSİKLİKLER

Gözler, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Osman (r.a.) zamanında yazılı hale getirildiğini ifade etmektedir.²² Kur'ân, Hz. Osman (r.a.) zamanında istinsah edilmiş ve çoğaltılmıştır.²³ Ayetlerin yazılı hale getirilmesi Rasulullah (s.a.v.) zamanında da kısmi olarak yapılmış olsa da Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi Hz. Ömer'in (r.a.) teklifi üzerine Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) Zeyd b. Sabit (r.a.)'ı görevlendirmesi ile gerçekleştirilmiştir.²⁴ Kur'ân'daki surelerin, uzunluklarına göre

¹⁸ BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslâmiye ve İstilahatı Fıkıyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1976, C. 1, s. 14; KŞ. APAYDIN, "Fıkıh, Dinin ve Şeriatın Nesi Olur?", s. 24-30.

¹⁹ KARADÂVÎ, Yusuf, **İslâm Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, Çeviren: Yunus Araz, Nida Yayınları, İstanbul, 2019, s. 31, 59; BARDAKOĞLU, Ali, "Hak", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1997, C. 15, s. 139; Şeriat kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. KARAMAN, Hayreddin, **Fıkıh Usûlü: (İslâm Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi)**, 11. Baskı, Ensar Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 148, 149; APAYDIN, "Fıkıh, Dinin ve Şeriatın Nesi Olur?", s. 22-31; TÜRÇAN, Talip, "Şeriat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2010, C. 38, s. 38/571-574.

²⁰ KALABALIK/DOĞANCI, s. 137, 138.

²¹ AKGÜNDÜZ, Ahmed, **Osmanlı Tarih ve Hukûk İstilâhları Kâmûsu**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 936; ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 2. Baskı, Ensar Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 447.

²² GÖZLER, **Hukuka Giriş**, s. 159.

²³ BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmi' u's-şâhih**, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr, 2. Baskı, Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 3; ŞÂBAN, Zekiyüddin, **İslâm Hukuk İliminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)**, Çeviren: İbrahim Kâfi Dönmez, 28. Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 2017, s. 28. Baskı, Ankara, TDV Yayınları, s. 73-75; BİRİŞİK, Abdulhamit, "Kur'an (Kur'an İlimleri)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, Y. 2002, C. 26, s. 386.

²⁴ Buhârî, "Ahkam", 37; "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 3; ZEYDÂN, s. 124, 125, no. 140; BİRİŞİK, s. 385.

tertip edildiği Gözler tarafından ifade edilmiştir.²⁵ Kur'ân, Hz. Ebu Bekir (r.a.) zamanında mushaf haline getirilirken arz olarak nitelendirilen, her ramazan ayında bir kez, Rasulullah (s.a.v.)'in ömrünün son ramazanının da ise Cebrail (a.s.) ile iki kez²⁶ karşılıklı okumalarındaki tertip esas alınmıştır. Dolayısıyla Kur'ân surelerin uzunluğuna göre tertip edilmemiş, Cebrail (a.s.) ile Rasulullah (s.a.v.)'in karşılıklı okumalarına göre tertip edilmiştir.²⁷

Kur'ân-ı Kerim'deki kıssaları ele alan ayetler, Bilge tarafından eski kavimlere ve dinlere ait hikayelere yönelik ayetler olarak isimlendirilmiştir.²⁸ Kur'ân'da anlatılan kıssalar gerçek olaylardır.²⁹ Kıssa kavramı, esas itibarıyla bir izi takip etmek anlamına gelmektedir.³⁰ Anlatılan bu olaylardan ders alınması istenmektedir.³¹ Hikaye ise gerçek olaylar için kullanılabileceği gibi gerçek olmayan olaylar için de kullanılabilir ve doğrudan ders alınmasını gerektirmeyen anlatıları nitelendirmektedir.³² Dolayısıyla Kur'ân'daki kıssalar için hikaye kavramının kullanımı doğru değildir. Ayrıca eski dinlere ait hikayeler denirken bir diğer hata da eski din kavramıdır. Allah Teâlâ tek bir din göndermiştir. Bütün peygamberler aynı dini anlatmışlardır.³³ Dolayısıyla anlatılan kıssalar farklı dinlere ait olayları içermemektedir.

Bilge, Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin Rasulullah (s.a.v.) zamanında birkaç vahiy kâtibi tarafından yazılmış olduğunu ifade etmiştir.³⁴ Oysaki ulaşılan bilgiler doğrultusunda, Rasulullah'ın (s.a.v.) yazıcılık görevini yapan otuz sekiz kişinin olduğu bilinmektedir.³⁵ Dolayısıyla vahiy katipliği birkaç kişinin icra ettiği bir görev konumunda değildir.

²⁵ GÖZLER, **Hukuka Giriş**, s. 159.

²⁶ BUHÂRÎ, "Bed'ü'l-halk", 6; "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 7; "Menâkıb", 25; MÜSLİM, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, **Şahîhu Müslim**, thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, Beyrut, 1374/1955, "Fezâ'il", 50.

²⁷ ŞÂBAN, s. 71; BİRİŞİK, s. 385.

²⁸ BİLGE, Necip, **Hukuk Başlangıcı**, 31. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s. 83.

²⁹ Bk. Kur'ân-ı Kerim 3/62.

³⁰ RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ, s. 671.

³¹ Bk. Kur'ân-ı Kerim 12/111.

³² Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/?ara=hikaye>, E.T. 01.04.2025.

³³ BİLMEN, C. 1, s. 14; KARAMAN, Hayreddin, **İslâm Hukuk Tarihi**, 11. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 60; YAMAN/ÇALIŞ, s. 23.

³⁴ BİLGE, s. 84.

³⁵ KÖKSAL, M. Âsim, **İslâm Tarihi**, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023, C. 3, s. 139-143.

III. HADİS VE HADİSİN YAZILMASI KONUSUNDA HATA VE EKSİKLİKLER

Hadislerin yazımına dair hukuka giriş kitaplarında hatalı bilgilere rastlanmaktadır. Bunlardan ilki Bilge'nin, Rasulullah (s.a.v.)'in sağlığında hadisleri yazdırmadığı yönündeki görüşüdür.³⁶ Bu yasak mutlak bir nitelik taşımamaktadır. Belirli tertipler şeklinde sünnetin kitaplaşması hicri ikinci yüzyılda gerçekleşmiş olsa da bu anlamda ilk tedvin hareketleri Rasulullah (s.a.v.) zamanına kadar dayanmaktadır. Rasulullah (s.a.v.) ilk zamanlarda güvendiği kimseler haricindekilerin, Kur'ân ayetleri ile karışmaması için hadis yazmasını yasaklamıştır. Karışma ihtimalinin ortadan kalkması ile de yasak da genel itibariyle sona ermiştir.³⁷

Bilge, sonradan yazılan hadis derlemelerinin altısının sahih ismi ile anıldığını ifade etmiştir.³⁸ Burada kastedilen hadis kitaplarının tamamı sahih ismi ile nitelendirilmemektedir. Bu kitaplar hadisleri kabul şartları ve hadislerin sahihliği konusunda çok daha güvenilir olmaları gibi nedenlerden ötürü diğer eserlere oranla daha tercihe şayan bir konumda görülerek "Kütüb-i sitte" olarak nitelendirilmişlerdir. Kütüb-i sitte içerisinde Buhârî, Müslim ve Tirmizi'nin "el-Câmi' uş-şâhih" isimli eserleri ile Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin es-Sünen isimli eserleri yer almaktadır.³⁹ İsimlerinden de anlaşılacağı üzere bu eserler niteliklerine göre isimlendirilmiş olup tamamı sahih ismi ile anılmamaktadır.

IV. İCMÂ KONUSUNDAKİ YANLIŞ FIKİH ALGISI

Hukuka giriş kitaplarının önemli bir kısmında icmâ tarif edilirken, "belirli bir dönemde yaşayan fakihlerin bir sorun üzerinde aynı düşüncede olmalarıdır"⁴⁰ şeklinde bir ifade ile karşılaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Atasoy "İslâm alimlerinin Kur'ân ve hadis kurallarını göz önünde bulundurarak ortaya koydukları kurallar-

³⁶ BİLGE, s. 84.

³⁷ HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, Çeviren: Muhammed Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013, C. 2, s. 588-593; KARAMAN, **İslâm Hukuk Tarihi**, s. 64; KARADÂVÎ, **İslâm Hukukuna Giriş**, s. 67.

³⁸ BİLGE, s. 84.

³⁹ KANDEMİR, M. Yaşar, "Kütüb-i Sitte", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, Y. 2003, C. 27, s. 6.

⁴⁰ ÖZYÖRÜK, Mukbil, **Hukuka Giriş**, Ege Matbaası, Ankara, 1959, s. 11; UMAR, Bilge, **Hukuk Başlangıcı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1997, s. 50; GÖZLER, **Hukuka Giriş**, s. 160; ANAYURT, Ömer, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, 23. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023, s. 75; SÜMER, s. 17; KALABALIK/DOĞANCI, s. 138; ERDOĞAN, **Hukuka Giriş**, s. 61; ATAY, s. 216 (dn. 43); ÇİFTÇİ, s. 41; KAYIHAN, s. 26.

dır” şeklinde bir tanıma da yer vermiştir.⁴¹ Bu tarifler genel hatları ile doğru gibi görünse de öncelikle belirli bir dönemden kastın muhakkak Rasulullah (s.a.v.)’den sonraki bir dönem olması gerekmektedir.⁴² Dolayısıyla tanıma bu kaydın eklenmesi gereklidir. Bunun yanında tanımda herhangi bir kayıt koyulmaksızın aynı düşünce- de olmak ifade edilmiştir. Oysaki icmâ ancak bir meselenin şer’î hükmü konusunda söz konusu olabilir. Bunun haricinde bir hususta icmâdan bahsedilmeyecektir.⁴³ Dolayısıyla yukarıdaki tanıma ‘şer’î bir hüküm hakkında’ kaydının eklenmesi gerekmektedir. Kayar-Üzülmez icmâ *“din adamlarının asıl kaynakların açıkça çözüm getirmediği yeni sorunlar karşısında genel kabul gören çözümler ve görüşlerdir”*⁴⁴ şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımda icmân yeni sorunlar karşısında genel kabul gören çözümler ve görüşler olduğu ifade edilmiştir. Oysaki icmân, nassın nasıl anlaşılacağı hususunda da söz konusu olabileceğinden ötürü kapsamının bu şekilde daraltılması uygun değildir. Ek olarak genel kabul gören bir çözüm veya görüş olduğu da hatalıdır. Burada bir genel kabulden değil, fakihlerin ittifakından söz edilecektir.⁴⁵ Bu tanımda Erdoğan, icmâ kapsamında fakihlerin fikir ve görüşlerini ortaya koymasını fetva yoluyla gerçekleştirdiklerini beyan etmiştir.⁴⁶

İcmân içtihadı birleştirme kararlarına benzediği ifade edilmiştir.⁴⁷ Bu benzetme özellikle hukuk fakültesi öğrencilerinin konuyu kavrayabilmesi açısından faydalı olsa da her iki kavram önemli farklılıklar barındırmaktadır. İctihadı birleştirme kararları yalnızca ilgili yüksek mahkeme üyelerinin kendi alanları ile ilgili olarak mahkemeler arasındaki farklı yorum ve uygulamaların önüne geçecek ve bağlayıcı nitelikte olan kararlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte aynı konuda farklı bir kanun çıkmasının önünde engel oluşturacak nitelikte değildirler.⁴⁸ İcmâ ise Kur’ân ve Sünnet’in teşekkülünün tamamlanmış olmasından dolayı bir görüşe göre değiştirilemeyecekken diğer bir görüşe göre yalnızca yeni

⁴¹ ATASOY, Ömer Adil, **Temel Hukuk (Hukukun Temel Kavramları)**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2007, s. 36.

⁴² EBÛ ZEHRA, Muhammed, **Usûlü’l-Fıkh**, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ty., s. 197, 198; ŞÂBAN, s. 136, 137; DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “İcmâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2000, C. 21, s. 423; BİLGE, s. 85.

⁴³ BİLMEN, C. 1, s. 16; ŞÂBAN, s. 136, 137; EBÛ ZEHRA, **Usûlü’l-Fıkh**, s. 197, 198; DÖNMEZ, s. 423; AVCI, Mustafa, **Türk Hukuk Tarihi**, 12. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023, s. 92.

⁴⁴ KAYAR/ÜZÜLMEZ, s. 65.

⁴⁵ EBÛ ZEHRA, **Usûlü’l-Fıkh**, s. 205, 206; ŞÂBAN, s. 136.

⁴⁶ ERDOĞAN, **Hukuka Giriş**, s. 61.

⁴⁷ ANAYURT, s. 75.

⁴⁸ BİLGE, s. 103; ANAYURT, s. 297; SÜMER, s. 72; YILMAZ, Süleyman, **Hukuk Başlangıcı**, Yetkin Yayınları Ankara, 2019, s. 67; BİLGİLİ/DEMİRKAPI, s. 74; ŞEN, Eran/ERYILDIZ, Sefa, **Hukuka Giriş**, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023, s. 64.

bir icmâ ile değiştirilebilecek aksi durumda asla değiştirilemeyecektir.⁴⁹ Ayrıca sadece ilgili mahkemeleri değil bütün bir ümmeti bağlayıcı nitelik taşıyacaktır. İcmâ, Rasulullallah (s.a.v.)'den sonraki bir dönemde yaşayan fakihlerin kanaatleri ile oluşacağından ötürü yalnızca belirli bir mahkeme üyelerinin kararları doğrultusunda oluşmayacaktır. İçtihadî birleştirme kararları, ilgili kurulların mevzuatında düzenlenen çoğunluk ile alınacakken⁵⁰, icmâ ittifak ile ortaya çıkmaktadır.⁵¹ Dolayısıyla icmâ, içtihadî birleştirme kararlarına benzetmek doğru olmayacaktır.

V. İCTİHAD KONUSUNDAKİ YANLIŞ FIKİH ALGISI

Gözler, içtihadı “*Kur’ân ve hadiste hüküm yokluğundan dolayı çözümlenemeyecek bir sorunun kıyas yoluyla çözümlenmesi*”⁵² olarak tanımlamıştır. Bu tanımda içtihat yalnızca kıyas yoluyla yapılabilen bir faaliyet olarak gösterilmiştir. Her ne kadar İmam Şafî’î (v. 204/820) içtihat faaliyetini kıyas ile eş anlamlı olarak ifade etse de⁵³ fakihlerin çoğunluğu içtihadı bu şekilde tanımlamamaktadır.⁵⁴ Bir mesele hakkında, Kur’ân ve Sünnet’te hüküm bulunmadığı durumlarda, çeşitli hüküm çıkarma yolları kullanılarak, ilgili meselenin şer’î hükmü hakkında zannî bilgiye ulaşmak için verilen çabanın genel ismi olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵ Hakkında hüküm bulunan bir meselenin yani asıldaki hükmün, hakkında hüküm bulunmayan ancak aralarında ortak illet bulunan başka bir meseleye tatbiki olarak tanımlanabilecek olan kıyas⁵⁶ ise zannî bilgiye ulaşma yollarından biridir. Bunun yanında birçok hüküm çıkarma yöntemi bulunmaktadır. Dolayısıyla içtihat, kıyası da ihtiva etmekte olup onunla eş anlamlı değildir. Her kıyas içtihadı muhtaçken her içtihat kıyasa muhtaç değildir.⁵⁷ Bilgili ve Demirkapı “*İslâm bilginlerinin üzerinde birleştiği hu-*

⁴⁹ EBÛ ZEHRA, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 211; HAMİDULLAH, s. 736; ERDOĞAN, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 57.

⁵⁰ Bk. Yargıtay Kanunu, m. 45; Danıştay Kanunu, m. 18.

⁵¹ EBÛ ZEHRA, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 205, 206; ŞÂBAN, s. 136.

⁵² GÖZLER, *Hukuka Giriş*, s. 160; Benzer şekilde içtihat ve kıyası aynı anlamda kullanan yazarlar için bk. BİLGE, s. 85; SÜMER, s. 18; KALABALIK/DOĞANCI, s. 138; ÇİFTÇİ, s. 41.

⁵³ ŞÂFÎ’Î, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. İdris, *er-Rișâle*, thk. Ahmed Şâkir, Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladüh, Mısır, 1938, s. 477.

⁵⁴ BİLMEN, C. 1, s. 182; KARAMAN, Hayreddin, *İslâm Hukukunda İctihad*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 16, 17; APAYDIN, H. Yunus, “İctihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2000, C. 21, s. 433-436.

⁵⁵ APAYDIN, “İctihad”, s. 432.

⁵⁶ BİLMEN, C. 1, s. 171; EBÛ ZEHRA, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 218; ŞÂBAN, s. 165; APAYDIN, H. Yunus “Kıyas (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, Y. 2002, C. 25, s. 109.

⁵⁷ BİLMEN, C. 1, s. 182; KARAMAN, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 18.

suslar” olarak ifade ettiği alanı, “*kıyas veya içtihat*” olarak nitelendirmiştir.⁵⁸ İcmâ başlığında görüleceği üzere bu ifade daha çok icmâ andırmakta olup bu paragrafta belirtildiği üzere içtihat veya kıyas nitelendirmesi doğru olmayacaktır.

Hukuka giriş kitaplarında içtihat kapısının kapandığı ve bu nedenle İslâm hukukunun gelişiminin durduğu iddiası tartışılmaksızın ifade edilmektedir.⁵⁹ İctihad kapısının kapandığı şeklindeki genel iddia ile bunun hangi tür içtihatlar bakımından tartışılmış olduğuna dahi değinilmeyerek bütün bir içtihat faaliyetinin son bulduğu izlenimi verilmiştir. Oysaki fıkıh tarihi içerisinde bu tartışma yalnızca mutlak içtihat için yapılmış olup, bunun dışındaki içtihatlar bakımından böyle bir iddia gündeme gelmemiştir.⁶⁰ Bu iddia da hicri beşinci yüzyılın sonlarında ilk kez ifade edilmiş olup, bu zamana içtihat faaliyeti durmaksızın devam etmiş ve böyle bir durumun sözü dahi geçmemiştir.⁶¹ Önemli bir fıkıh müktesebatının oluştuğu, toplumun yapısında büyük değişikliklerin olmadığı istikrar döneminde mutlak müçtehitler göze çarpmamaktadır. Bu dönemde hukuki meseleler daha çok müçtehitlerin yorumları genişletilerek çözülmeye çalışılmış ve mezhep içi içtihat metodu kullanılmıştır.⁶² Bu dönemde fıkıhın siyasi iktidardan bağımsız oluşumu, hukuki istikrarı sağlama düşüncesi ve bu nedenle kadıların dört mezhebe mensup fakihlerden seçilmesi, insanların dünyaya düşkünlüğünün artması nedeniyle nasların yanlış yorumlanacağı endişesi gibi nedenlerden ötürü mutlak içtihat açısından içtihat kapısının kapandığı yönünde görüşler ortaya çıkmıştır. Bu artık bütün meselelerin hükmünün ortaya çıkmış olduğu, yeni bir içtihada gerek kalmadığı yönünde bir fikirdir. Oysaki, içtihada dayalı olarak yürürlüğünü sürdüren İslâm hukuku açısından bu iddiada bulunmak kendini inkâr anlamına gelir ve mantığa da aykırıdır. Bu durum evde yangın çıkma ihtimalinden çekinerek ışık yakmamaya benzer. İctihat kapısının kapandığı iddiası fetvaya dayandırılmaktadır.⁶³ Kendileri içtihat ehliyetine sahip olmayan kişilerin böyle bir karar alması mümkün değildir. Nitekim içtihat kapısının kapandığı yönündeki iddia bir içtihat olsaydı kendi içerisinde bir çelişki ifade edecekti. Ayrıca uygulama açısından içtihat kapısının kapandığını gösteren bir delil yoktur. İnsanlar bu dünyada Allah (c.c.)’un rızası doğrultusunda

⁵⁸ BİLGİLİ/DEMİRKAPI, s. 41.

⁵⁹ BİLGE, s. 71, 86; GÖZLER, *Hukuka Giriş*, s. 160; BİLGİLİ/DEMİRKAPI, s. 41; ŞİŞMAN/SARİKOĞLU/SAVRUN, s. 48; ATAY, s. 216; ÖZBİLEN, s. 55.

⁶⁰ KARAMAN, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 183.

⁶¹ HALLAQ, Wael B., “Was the Gate of Ijtihad Closed?”, *International Journal of Middle East Studies*, Y. 1984, C. 16, S. 1, s. 10-20.

⁶² AVCI, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 131.

⁶³ KARAMAN, *İslâm Hukukunda İctihad*, s. 160.

yaşamakla mükellef olduğundan dolayı O'nun hükmünü araştırıp bulmak zordur. Bu hükmü bulmak ise içtihat yoluyla mümkündür. Dolayısıyla herhangi bir ayırım yapmaksızın içtihadın inkârı doğru kabul edilemez. İslâm huku-ku kapsamında içtihat zorunlu bir faaliyettir ve bu faaliyetin kapısının kapandığı iddiası makul değildir.⁶⁴ Bu iddiayı ortaya atanın kim olduğu da bilinmemekte ve içtihat ehlinde biri olmadığı olsa olsa bir mukallit olabileceği mukallidin de taklit edilemeyeceği ifade edilmektedir. Rasulullah (s.a.v.) Allah Teâlâ'nın her yüzyılın başında bu ümmete dinini yenileyecek birini göndereceğini buyurmuştur.⁶⁵ İctihat kapısının kapalı olması durumunda dinde yenilemenin bir anlamı olmayacaktır. Dolayısıyla hiçbir müçtehidin kalmadığı için bu kapının kapandığı da ifade edilemeyecektir.⁶⁶ Günümüzde fakihler bir içtihat buldukları zaman onlardan görüşlerini daha önceki dönemlerde ifade etmiş olan bir fakih göstermelerini istemek doğru değildir. Bütün konuların önceki dönemlerde çözülmüş olmasının gereği ve imkânı bulunmamaktadır. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere içtihat kapısının kapanması fikri yalnızca mutlak içtihatlar açısından ortaya çıkmış olup, bu durum kesin bir hüküm değildir. Bilakis günümüzde hakimlerin kanunlar ile belirtilen çerçeve içerisinde karar vermesine benzer bir durumun tesisi için kazaî olarak başvurulmuş dönemsel bir düzenleme olup genel anlamda içtihat faaliyetinin sona erdiğini ifade etmemektedir.

İctihat kapısının kapandığı iddiasına benzer bir iddia olarak, fıkıhın değişimi kapalı olduğu yahut değişimin çok zor, yavaş olduğu iddiası ileri sürülmüştür.⁶⁷ Fıkıh sistematığı içerisinde ibadetler, helal ve harama yönelik meseleler, bazı suç ve cezalar, miras hükümleri ve ilkesel genel düzenlemeler gibi değiştirilemeyecek bir alan mevcuttur. Allah (c.c.) dinini kemâle erdirmiş⁶⁸ ve vahiy artık kesilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'de yer alan hükümlerin zamana göre değiştirilebileceğini ifade etmek⁶⁹ büyük bir hatadır. Bununla birlikte bu alan genel fıkıh muhtevası içerisinde çok az bir yer kaplamaktadır. Kur'ân ve

⁶⁴ SAVA PAŞA, **İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt**, Çeviren Baha Arıkan, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016, C. 1, s. 115-118; HALLAF, Abdulvahhâb, **İslâm Hukuk Felsefesi**, Çeviren: Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, ty., s. 66; KARADÂVÎ, **İslâm Hukukuna Giriş**, s. 323; HALLAQ, s. 4; KARAMAN, **İslâm Hukukunda İctihad**, s. 25-33, 201, 203; KÖSE, **İslâm Hukukuna Giriş**, s. 163; AYDIN, Mehmet Âkif, **Türk Hukuk Tarihi**, 14. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 58, 59.

⁶⁵ EBÛ DÂVÛD, es-Sicistânî, **Sunen**, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd., el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, ty., "Melâhim", 1.

⁶⁶ HALLAQ, s. 22, 23.

⁶⁷ BİLGE, s. 80, 81; KAYAR/ÜZÜLMEZ, s. 41.

⁶⁸ Kur'ân-ı Kerim 5/3.

⁶⁹ ÖZYÖRÜK, s. 153, 154.

Sünnet'te yer alan hükümler bütün meselelere dair ayrıntılı düzenlemeler getir-memiş hatta bilinçli olarak suskun kalmıştır. Bu şekilde müçtehitlere yorum yapma imkânı verilmiştir. Hüküm elde etmek için bu çalışmanın diğer başlıklarında da görüleceği üzere farklı yöntemler geliştirilmiştir. Fıkha hâkim olan genel ilkelerle çatışmadığı müddetçe örf ve adetler kabul edilmiş, maslahatlara önem verilmiş, kolaylaştırma ilkesi doğrultusunda ruhsatlara yer verilmiştir.⁷⁰ Dolayısıyla fıkıhın değişime kapalı olduğu veya değişimin çok zor, çok dar bir alanda olduğu iddiası doğru değildir.

Bilge, İslâm hukuk sistematığı içerisinde bir içtihadın başka bir içtihat ile kaldırılması mümkün olmadığı için birbirlerine aykırı içtihatların ortaya çıktığı ve bu nedenle kanunlaştırmaya gidilemediğini iddia etmiştir.⁷¹ İctihat zan ifade etmektedir, kabul veya redde açık olup dogmatik bir nitelik taşımamaktadır. Dolayısıyla bir müçtehidin içtihadı bir başka müçtehit için bağlayıcılık taşımayacaktır.⁷² Fıkıh sistematığı içerisinde müçtehitlerin yeterli kabiliyette olmaları ve önlerine gelen meseleleri usulüne uygun biçimde kendi bilgileri ile çözmeleri asıl kural olarak uygulanmıştır. Bu durum kanunlaştırmanın önünde bir engel teşkil etmemiş, yasamanın devlet otoritesinin tek eline geçmemesini sağlamıştır. Bununla birlikte kanunlaştırma yoluna başvurmak ülü'l-emrin sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde mümkün olmuştur. Nitekim Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin mazbatasında belirtilen nedenlerden ötürü kanunlaştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç neticesinde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye belirli bir usul dairesinde seçilen içtihatlar ile teşekkül etmiştir. Yargılama açısından bu içtihat-lara uyulması ülü'l-emrin bir emri olarak görülmüş ve zorunlu kabul edilmiştir.⁷³ Bu örnek üzerinden de anlaşılacağı üzere ülü'l-emrin kendi yeterliliği doğrultusunda doğrudan içtihat ederek, tercihte bulunarak veya onaylama yoluna giderek kanunlaştırma yapması mümkündür.⁷⁴ İctihatların birbirlerini kaldırma-ları bu duruma engel teşkil etmemektedir. Ayrıca mezhep içerisinde fetvaya esas alınması gereken içtihatlar, müçtehitler tarafından belirtilmiş ve doktrin

⁷⁰ KARADÂVÎ, Yusuf, **İslâm Hukuku, Evrensellik-Süreklilik**, Çeviren: Yusuf İşçık-Ahmet Yaman, Nida Yayınları, İstanbul, 2016, s. 38, 39; ZEYDÂN, s. 65, 66, no. 71, 72; İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, **Mekâsı-duş-Şerâti'l-İslâmiyye (İslâm Hukuk Felsefesi)**, Çeviren: Mehmet Erdoğan-Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013, s. 154-156; ERDOĞAN, **İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, s. 21, 22, 63 vd.

⁷¹ BİLGE, s. 86.

⁷² BİLMEN, C. 1, s. 243; ŞÂBAN, s. 575; HAMİDULLAH, s. 751.

⁷³ Ali Haydar Efendi, s. 13-15, 18; AKGÜNDÜZ, Ahmed, **Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, 2. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 25-28, 30.

⁷⁴ AVCI, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 190; VURAL, Muammer, "Yasama Kavramı ve Yetkisi Açısından Pozitif Hukuk ile İslâm Hukuku Arasında Bir Mukayese", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Y. 2011, C. 36, s. 189, 192.

içerisinde bir tercihte bulunulmuş, kadınlara ve müftülere yol gösterilmiş, içtihatlar arasında bir karışıklığa mahal verilmemiştir. Bu nitelikteki içtihadlar müftâbih, kavli-râcih gibi kavramlarla ifade edilmiştir.⁷⁵ Mezhepler fetvaya esas olacak görüşü belirleme noktasında bir hiyerarşi dahi oluşturmuşlardır.⁷⁶

VI. NÖRMLAR HİYERARŞİSİ VE DİĞER DELİLLER HAKKINDA YANLIŞ FİKİH ALGISI

Bazı hukuka giriş kitaplarında fıkıh sistematığı içerisinde normlar hiyerarşisinin varlığından bahsedilmiş ve Sünnetin Kur'ân'a, icmân Sünnet ve Kur'ân'a, içtihadın da icmâ, Sünnet ve Kur'ân'a uygun olması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁷ Bazı kitaplarda ise Fıkıh sistematığı içerisinde kaynakların uygulanması bakımından normlar hiyerarşisinden bahsedilip bir meselede önce Kur'ân'a, onda çözüm bulunamazsa Sünnet'e, onda çözüm bulunamazsa icmâa onda da çözüm olmaması durumunda kıyas yöntemi ile içtihadı başvuru yapılacağı ifade edilmiştir.⁷⁸ Bununla birlikte bu görüşü ifade eden yazarlardan birisi olan Gözler, "İslâm Hukukunun Değeri" başlıklı makalesinde Kelsen'in normlar hiyerarşisi teorisinin sadece bir norm sıralamasını değil aynı zamanda norm üretimi ile norm denetimi ve geçersizleştirmesini de kapsadığını ifade etmiştir. Bu doğrultuda İslâm hukuku açısından yalnızca bir sıralamadan bahsedilebileceğini, normlar hiyerarşisi teorisinin bulunmadığını belirtmiştir.⁷⁹ Gözler'in kendisinin de belirttiği gibi yalnızca normlar arasındaki bir sıralama ile normlar hiyerarşisi teorisinin bulunduğunu ifade etmek doğru olmayacaktır. Bunun yanında sıralama hususunda da net biçimde bir ittifakın bulunduğu söylenemez. Genel ifade Kur'ân, Sünnet, icma ve kıyas şeklinde bir sıralamanın bulunduğu yönünde olsa da Kur'ân'ın aslı delil olması hususunda icmân olduğunu belirterek icmâi ilk sıraya alan veya sahabe görüşünü kıyasın önüne alan fakihler de bulunmaktadır.⁸⁰ Ayrıca sünnetin vahy-i gayri metlûv⁸¹ olarak ifade edilmesi,

⁷⁵ Bkz. ATAR, Fahrettin, "Fetva", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1996, C. 14, s. 487.

⁷⁶ Bkz. YAMAN, Ahmet, **Fetva Usûlü ve Âdâbı**, MÜFAV Yayınları, İstanbul, 2017, 118-127.

⁷⁷ GÖZLER, **Hukuka Giriş**, s. 161; ANAYURT, s. 74; ÇİFTÇİ, s. 41.

⁷⁸ KAYIHAN, s. 26.

⁷⁹ GÖZLER, Kemal "İslâm Hukukunun Değeri, İslâm Hukuku Batı Hukukuna Alternatif Olabilir mi?", (Çevrimiçi) <https://www.anayasa.gen.tr/İslâm-hukuku.htm#:~:text=%C4%B0s1%C3%A2m%20hukuku%20ise%20bu%20anlamda,Norm%20%C3%BCretiminin%20konusu%20olamaz,E.T.03.01.2025>.

⁸⁰ Ayrıntı için bk. TANRIVERDİ, Hasan, **Mukayeseli Olarak İslâm Hukuk Usulünde Kurallar Çatışması**, Gündönümü Yayınları, İstanbul, 2007, s. 44-50.

⁸¹ Ayrıntı için bk. BİLMEN, C. 1, s. 133; BEDİR, Murteza, "Sünnet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2010, C. 38, s. 151; AVCI, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 85.

haber-i vahid niteliğinde olan sünnetlerin mezhepler arasında farklı değerlendirilmeleri⁸² gibi nedenlerden ötürü net bir sıralamanın bulunduğunu ifade etmek güç olacaktır. Dolayısıyla fıkıh kapsamında, sıralama açısından modern hukuktaki gibi normlar hiyerarşisinin bulunduğu ifade edilemeyecek ve fıkıh sistematığında normlar hiyerarşisinin varlığından bahsetmek doğru olmayacaktır. Tüm bunlarla birlikte Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyas şeklinde belirtilen kaynaklar kendi başlarına birer norm değil normların kaynağı niteliğindedirler.⁸³ Dolayısıyla bir normlar hiyerarşisinden bahsetmek yerine, mezheplerin normların kaynakları açısından kendi usulleri doğrultusunda değerlendirmelerinin ve sıralamalarının varlığından bahsetmek daha doğru olacaktır.

Doğan, Hasoğlu, Şahan, Akkaş ve Atamulu din kurallarını müeyyideleri manevi olan kurallar olarak kabul ederek hukuk kurallarından ayrı biçimde ele almış olmakla birlikte Kur'ân, Sünnet, icmâ, kıyas ve içtihadın din kurallarının kaynağı olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁴ Oysaki bunlar yukarıda ifade edildiği üzere, fıkıh normlarının kaynakları olup, hukuk kuralları ile alakasız kaynaklar değillerdir. Bozkurt ise din kurallarının, bazılarının iddia ettiği gibi sadece kişi ile ilah arasındaki ilişkileri düzenleyen ve yaptırımını sadece manevi olan kurallar olmadığını ifade ederek bu husustaki yanlış algıya dikkat çekmiştir.⁸⁵

Anayurt, Kur'ân ile çatışan bir hadisin geçerliliğinden söz edilemeyeceğini belirtmiştir.⁸⁶ Burada söz konusu olan husus teâruzdur. Cumhura göre teâruz ancak iki zannî delil arasında söz konusu olabilir, ikisi de katî olan deliller arasında teâruz olamaz. Şer'î deliller arasında gerçek manada bir tearuz söz konusu olmaz. Kitap ve Sünnet'te yer alan birbirine zıt görünen hükümlerin bulunması durumunda kitabın sünnete, meşhur sünnetin meşhur olmayan sünnete, ravisi fakih olan haber-i vahid niteliğindeki sünnetin ravisi fakih olmayan haber-i vahid sünnete; metinler arasında bir tearüz olması durumunda nassın zahire, müfesserin nassa, muhkemin müfessere, hakikatin mecaza, sarihin kinayeye, dâl bi'l-ibârenin dâl bi'l-işâreye, dâl bi'l-işârenin dâl bi'd-delâleye, dâl bi'd-delâlenin dâl bi'l-iktizâyâ tercih olunacağı ifade edilmiştir. Her iki hükmün aynı

⁸² Ayrıntı için bk. BİLMEN, C. 1, s. 135, 136; EBÛ ZEHRA, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 108-110; ŞÂBAN, s. 99, 100; KARAMAN, Hayreddin, *Fıkh Usûlü*, s. 100; APAYDIN, H. Yunus, "Haber-i Vâhid (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1996, C. 14, s. 358-362.

⁸³ Fıkıh normu ile ilgili bkz. TÜRCAN, Talip, *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 74-77.

⁸⁴ DOĞAN, Murat vd., *Hukukun Temel Kavramları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s. 36, 38.

⁸⁵ BOZKURT, Enver, *Hukukun Temel Kavramları*, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2021, s. 17.

⁸⁶ ANAYURT, s. 75.

seviyede olması durumu ise sonra gelenin önce geleni neshetmesi ile söz konusu olabilir. Hakiki manada zıtlık söz konusu değildir.⁸⁷

İstihsan, fikhî bir mesele hakkında müctehidin nas, icmâ, zaruret, gizli kıyas, örf veya maslahat gibi özel bir gerekçe ile açık kıyası, genel ve yerleşik kuralı bırakarak, somut olayın niteliğine uygun başka bir hüküm bulma metodu olarak tanımlanmaktadır.⁸⁸ Gözler, istihsanı “*bir şeyin iyi olduğunu kabul etmek*”⁸⁹ şeklinde ifade ederek çok genel ve istihsan dışında diğer deliller bakımından da geçerli olacak bir tanımda bulunmaktadır. Bu tanım istihsanın fikhî ıstılahındaki anlamını ifade etmekten uzak olmakla birlikte yanlış anlaşılmaya ve karıştırılmaya da açıktır. Ayrıca Gözler istihsanın Hanefilerin kaynaklarından olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Bu doğru olmakla birlikte istihsan yalnızca Hanefiler tarafından kullanılmamış olup özellikle Malikîler olmak üzere Hanbelî ve Zeydiyye mezhebine mensup fakihler tarafından da kullanılmıştır.⁹¹

İstislah, naslar ile hükmü belirtilmiş olmayan, kıyas yöntemi ile nasta hükmü belirtilmiş bir olaya bağlanamayan fikhî bir meselenin hükmünün şer‘ân itibar edilebilir nitelikteki maslahatlara göre belirlenmesi metodu olarak tanımlanmıştır.⁹² Gözler istislahı, “*bir şeyin salih, yani yararlı olduğunu kabul etmektir*” şeklinde tanımlamıştır.⁹³ Bu tanım, istihsan tanımı ile benzerlik göstermektedir. Çok geniş olan bu tanım, istislah dışındaki deliller açısından da kullanılabilir. Bu haliyle tanım, istislahın fikhî ıstılahındaki karşılığını ifade edememektedir. Ayrıca Gözler istislahın Malikîlerin bir kaynağı olduğunu ifade ederek diğer mezheplerin bu delili kullanmadığı yönünde yanlış bir anlaşılmaya neden olmaktadır.⁹⁴ Oysaki istislah yöntemi Malikîler tarafından kullanılmış olmakla birlikte diğer mezheplerde reddedilmiş bir delil olmayıp, farklı tanımlamalar veya farklı yöntemlerin altında tasnif edilmiş olup kullanımının mevcut olduğunu ifade etmek gerekir.⁹⁵

⁸⁷ BİLMEN, C. 1, s. 193, 194; ÖZEN, Şükrü, “Teârüz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2011, C. 40, s. 208-211.

⁸⁸ EBÛ ZEHRA, **Usûlü’l-Fıkh**, s. 262; BARDAKOĞLU, Ali, “İstihsan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2001, C. 23, s. 339; ŞÂBAN, s. 239; KARAMAN, Hayreddin, **Fıkh Usûlü**, s. 137.

⁸⁹ GÖZLER, **Hukuka Giriş**, s. 161.

⁹⁰ GÖZLER, **Hukuka Giriş**, s. 161.

⁹¹ EBÛ ZEHRA, **Usûlü’l-Fıkh**, s. 263; ŞÂBAN, s. 255; BARDAKOĞLU, “İstihsan”, s. 344; KARAMAN, Hayreddin, **Fıkh Usûlü**, s. 137, 138.

⁹² EBÛ ZEHRA, **Usûlü’l-Fıkh**, s. 279; AVCI, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 100; ÖZEN, Şükrü, “İstislah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2001, C. 23, s. 383.

⁹³ GÖZLER, **Hukuka Giriş**, s. 161.

⁹⁴ GÖZLER, **Hukuka Giriş**, s. 161.

⁹⁵ ÖZEN, “İstislah”, s. 385, 386.

İstishab, aksine bir delil bulunmadığı sürece yükümsüzlüğe, serbestliğe veya daha önce mevcudiyeti bilinen bir durumun devamına hükmedilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁹⁶ Gözler, istishabı “bilinen bir şeye uyulması” olarak tanımlamıştır.⁹⁷ Bu tanım istishabı ifade etme noktasında yetersiz olduğu gibi farklı içtihat yöntemleri için de geçerli olabilecek niteliktedir. Dolayısıyla Gözler’in istishab tanımı, bu haliyle fıkıh ıstılahındaki kullanımını karşılamamaktadır. Ayrıca Gözler, istishabın Şafîilere ait bir metot olduğunu ifade etmiştir.⁹⁸ Oysaki istishabın, özellikle vasıf istishabı hariç kısmı fakihler arasında ittifakla kabul edilmişken, vasıf istishabı noktasında tartışmalar bulunmaktadır. Vasıf istishabını Şafîiler ve Hanbelîler mutlak olarak kabul etmekteyken Hanefîler ve Malikîler ise kısmi olarak kabul etmektedirler.⁹⁹ Dolayısıyla Gözler’in istishabın Şafîilerin bir metodu olduğunu ifade etmesi diğer mezhep fakihlerinin bu metodu kullanmadığı anlamının çıkmasına neden olmakta ve hatalı bir ifade durumuna düşmektedir.

VII. ÖRFÎ HUKUKUN FIKHA AYKIRILIĞI MESELESİNDE YANLIŞ FIKIH ALGISI

Osmanlı Devleti’nde uygulanan örfî hukukun, dini ilkelere dayanmadığı¹⁰⁰ hatta İslâm’a aykırı olabilen laik nitelikte, padişahın yasama yetkisi olduğu ifade edilmiştir.¹⁰¹ Bu duruma örnek olarak da kardeş katli meselesi ve bâc-ı bazar vergisi gösterilmiştir.¹⁰² Gözler’in Osmanlı Devleti’nde uygulanan örfî hukukun İslâm’a aykırı olduğu sonucuna, kardeş katli gibi tüm Osmanlı tarihi boyunca ortaya çıkan bazı şer’î hukuka aykırı örnekler üzerinden ulaştığı anlaşılmaktadır. Oysaki geniş anlamıyla örfî hukukun içerisine şer’î hükümlerin bir kanun olarak tedvininin girdiği de kabul edilmektedir.¹⁰³ Örfî hukukun kapsamı-

⁹⁶ EBÛ ZEHRA, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 295, 296; ŞÂBAN, s. 289; BARDAKOĞLU, Ali, “İstishâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2001, C. 23, s. 376; AVCI, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 103.

⁹⁷ GÖZLER, *Hukuka Giriş*, s. 161.

⁹⁸ GÖZLER, *Hukuka Giriş*, s. 161.

⁹⁹ Ayrıntı için bkz. EBÛ ZEHRA, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 297-299; ŞÂBAN, s. 290-292; BARDAKOĞLU, “İstishâb”, s. 379, 380; KARAMAN, Hayreddin, *Fıkıh Usûlü*, s. 138, 139.

¹⁰⁰ GÜRİZ, Adnan, *Hukuk Başlangıcı*, 19. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 8; ÇİFTÇİ, s. 41; ÖZBİLEN, s. 55.

¹⁰¹ UMAR, s. 57, 58; BİLGE, s. 80; GÖZLER, *Hukuka Giriş*, s. 161.

¹⁰² UMAR, s. 58; GÖZLER, *Hukuka Giriş*, s. 161.

¹⁰³ AKGÜNDÜZ, *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstılahları Kâmûsu*, s. 981; AVCI, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 133, 134; AKMAN, Mehmet, “Örf (Osmanlı Devleti’nde)” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2007, C. 34, s. 93.

na ülü'l-emrin Kitap, Sünnet ve icmâa dayanan hükümleri hukuk normuna dönüştürmesi, içtihadî meselelerde mevcut içtihatlardan birini tercih etmesi ve kendisine tanınmış olan sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde kanun çıkarabilmesi girmektedir.¹⁰⁴ Örfî hukukun kapsamından anlaşıldığı üzere örfî hukuk, şer'î hukukun denetiminde, onun doğrudan hükmünü belirlememiş olduğu meseleler üzerinde hüküm koyulmasını ifade etmektedir. Bu bakımdan örfî hukuk ve şer'î hukuk birbirlerini tamamlamakta ve örfî hukuk kuralları şer'î hukuka aykırı olarak düzenlememektedir.¹⁰⁵ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde dönemin siyasî, hukukî, askerî ve malî şartlarının etkisiyle şer'î hukuk kuralları ihlal edilerek örfî hukuk kurallarının koyulduğu olmuştur.¹⁰⁶ Bu durumun en bilinen örneği, Gözler'in de ifade etmiş olduğu kardeş katli uygulamasıdır. Kardeş katli uygulaması şer'î hukuka aykırı olmakla birlikte 600 yıllık Osmanlı Devleti'nde örfî hukukun teşekkülündeki nadir şer'î hukuk ihlallerinden biridir. Şer'î hukuka aykırı olan bu düzenlemeler için “*Emr-i şer'î muteberdir; kanunu yoktur.*”¹⁰⁷ kaydı koyulmuştur. Bu kayıtla şer'î hukuka aykırı düzenlemeler yok hükmünde kabul edilmiştir. Ayrıca Ebussuud Efendi (v. 982/1574) bu şekildeki düzenlemeler için “*Na-meşru olan nesneye emr-i sultani olmaz.*”¹⁰⁸ diyerek, şer'î hukuka aykırı bir kanunun olmayacağını belirtmiştir. Dolayısıyla genel ilke örfî hukukun şer'î hukuka uygun olmasıdır. 600 Yıllık tarihi içerisinde Osmanlı Devleti'nde bu genel ilkeye aykırı çıkan düzenlemeler örfî hukukun dini ilkelere dayanmadığını ifade etmek noktasında yetersizdir. Burada ifade edilebilecek olan husus padişahın şer'î hukuka aykırı şekilde örfî hukuk kuralları koyabilmesi değil, yasama yetkisinin ölçüsünü aşmış olduğudur.¹⁰⁹

Yılmaz, örfî hukukun din kuralları ile belirlenmeyen bir alan olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰ Örfî hukuk doğrudan nas ile tayin edilmemiş olmakla birlikte dinin dışarısında bir alan değildir. Bilakis yukarıda ifade edildiği gibi fıkıh sistematığı içerisinde yer almakta olup yalnızca doğrudan Kur'an, sünnet ve icmâ delilleri bulunmayan bir alanda söz konusu olmasından yola çıkılarak din kurallarının dışında olduğunu beyan etmek doğru olmayacaktır.

¹⁰⁴ AKGÜNDÜZ, Osmanlı Tarih ve Hukûk Istılahları Kâmûsu, s. 982; AVCI, Türk Hukuk Tarihi, s. 135.

¹⁰⁵ AVCI, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 136.

¹⁰⁶ AVCI, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 136, 137; AKMAN, s. 93.

¹⁰⁷ HEYD, Uriel, **Studies In Old Ottoman Criminal Law**, V. L. Menage, Oxford University Press, London, 1973, s. 83, 149.

¹⁰⁸ HEYD, s. 191, 192.

¹⁰⁹ BİLGE, s. 87; AVCI, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 136, 137; AKMAN, s. 93.

¹¹⁰ YILMAZ, s. 28.

VIII. ANAYASA HUKUKUNA DAİR MUHTELİF MESELELER HAKKINDA YANLIŞ FIKIH ALGISI

Battal, İslâm dininin bir yönetim biçimi olarak demokrasiyi reddetmediğini aksine cumhuriyeti gerektirdiğini savunmuş ve bu iddiasına delil olarak, ilk dört halifenin o günün anlayışına uygun bir şekilde seçimle iş başına gelmiş olduğunu göstermiştir.¹¹¹

Latince bir deyim olan demokrasi halk anlamına gelen “demos” ile “egemenlik-iktidar-yönetmek” anlamına gelen kratos sözcüklerinden oluşmaktadır. En genel tanımı ile demokrasi halkın kendi kendini yönetmesi, hakimiyetin (egemenliğin) halka verilmesidir.¹¹² Demokrasi, Cumhuriyet veya monarşi İslâm’ı kuşatacak nitelikte değildir. Çünkü İslâm’ın nevi şahsına münhasır bir yapısı ve sistemi vardır. Fıkıhta hakimiyetin kaynağı halka değil, Allah’a (c.c.) aittir. Raşid halifelerin ehl-i hall ve’l-akd aracılığı ile seçimle başa geçmesi, devlet idaresinde hâkim olan şûrâ prensibi ve iktidarın sınırlı olması ilkelerini dikkate alan bazı araştırmacılar İslâm devletinin demokratik bir yapıda olduğu veya demokrasi ve cumhuriyetin İslâm ile birbirlerine aykırı olmayacağı, demokrasinin İslâm’a uygun olduğu gibi birtakım yanlışlar içerisine girmektedirler. Ancak; devlet başkanının Müslümanlardan olması, devlet başkanının belirlenmesinde yalnızca Müslümanların tercihinin bağlayıcı olması, İslâm devletinde halkın her istediğini yapma yetkisinin bulunmaması, fıkıhın genel esaslarına aykırı bir kanun çıkarma veya yürürlükteki hukukun bir kuralını kaldırma yetkisinin devlet başkanı dahil olmak üzere hiç kimsede bulunmaması, halkın tamamı bir konuda fikir birliği içerisinde olsa dahi hakkında nas olan bir meselede hiç kimsenin söz hakkının bulunmaması gibi temel ilkeler demokrasinin fıkıha uygun olmadığını ve olamayacağını göstermektedir. Demokrasi konusunda ele alınan şûrâ kavramı, yönetimin tamamen halka dayanması veya halkın kendi kendisini yönetmesi demek değildir. Batıya ait olan bir kavramı, farklı biçimde tanımlayarak, İslâm’a uygun göstermek açık bir yanılgıdır.

Atasoy; “İslâm hukuk sisteminin Suudi Arabistan, İran gibi İslâm dinine dayalı teokratik devlet yapısına sahip ülkelerde uygulandığını” ifade etmiştir.¹¹³ Benzer şekilde Emîni ve Göğeri de Osmanlı’nın teokratik bir düzeni benimsedi-

¹¹¹ BATTAL, s. 80.

¹¹² DÜLGER, İbrahim/AKINCI, Şahin/AKYILMAZ, Bahtiyar vd., **Hukuka Giriş**, Dülger, İbrahim (Editör), Sayram Yayınları, Konya, 2010, s. 201; GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2020, C. 1, s. 704.

¹¹³ ATASOY, s. 36.

ğini ifade etmiştir.¹¹⁴ İslâm hukuk sisteminin veya Osmanlı uygulamasının teokratik bir yapıyı gerektirdiği gibi bir algıyı meydana getiren bu ifade yanlış anlaşılmaya elverişlidir. Çünkü İslâm hukuk sistemi, teokratik bir düzenin gereği değildir.

İslâm devleti batılı manada teokratik bir devlet değildir. Çünkü teokratik devletlerde devletin başında, Allah (c.c.)’un temsilcisi konumunda olan ve verdiği kararlar eleştiriye açık olmaksızın mutlak olarak doğru kabul edilen bir din adamı bulunur. Bu din adamının, günahları bağışlama veya cennetten yer tahsis etme gibi yetkileri vardır. İslâm devletinde en yetkili kişi olarak ifade edilebilecek olan Halife’nin bu tür yetkileri yoktur.¹¹⁵ Günahları bağışlama gibi konularda yalnızca Allah (c.c.) yetkilidir. Halifenin kendisi dahi günahattan tamamen korunmuş değildir. İslâm devletinde halife Allah (c.c.)’un yeryüzündeki temsilcisi değildir. Ebu Bekir (r.a.), kendisine Allah’ın halifesi (halifetullah) denmesinden rahatsız olup Allah’ın Rasulü’nün halifesi denilmesini istemiştir.¹¹⁶ Halife, Allah (c.c.) tarafından değil, yukarıdaki paragrafta ifade edilen yöntemlerle seçilir. Tüm bu durumlar İslâm devletinde dini esaslara dayanan ama kutsallık atfedilmeyen bir devletin ve yönetimin söz konusu olduğunu göstermektedir. Halife kutsal olmadığı için onun yaptığı yorumlar, verdiği kararlar mutlak anlamda doğru kabul edilmez, eleştiriye açıktır. Fıkıhta egemenliğin kaynağı ilahi iradedir.¹¹⁷ Ancak bu durum ilahi iradenin, iktidar sahibinin kim veya kimler olacağını doğrudan belirlediği manasına gelmemektedir. İlahi irade, egemenliği temsil yetkisini Müslüman topluma (ümme-te) bırakmıştır.¹¹⁸ Bu sebeple fıkıhta iktidarın kaynağının ilahi irade adına Müslüman toplumun tamamı olduğu ifade edilebilir.¹¹⁹ Egemenliğin yansımaları olan yasama ise fakihlerin çabaları ile gelişmektedir. Bu bakımdan tamamıyla

¹¹⁴ EMİNİ, M. Emin, **Hukuk Başlangıcı (Hukukun Temel Kavram ve Kurumları)**, Erdoğan Ofset, Konya, 1995, s. 232; GÖĞER, Erdoğan, **Hukuk Başlangıcı Dersleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976, s. 188.

¹¹⁵ BAYINDIR, Abdulaziz, “Kitab-ı Mukaddese ve Kur’an’a göre Teokrasi ve Laiklik”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Y. 1999, S. 1, s. 111-131.

¹¹⁶ FAYDA, Mustafa, “Ebû Bekir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1994, C. 10, s. 101-108.

¹¹⁷ TÜRCAN, Talip, **Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 132-142; AVCI, Casim, “Hilafet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1998, C. 17, s. 539-546.

¹¹⁸ TÜRCAN, **Egemenlik**, s. 139-142.

¹¹⁹ Fıkıha göre devlet başkanını genellikle ehl-i hall ve’l-akd belirler. ENSÂRÎ, Abdülhamid İsmail, “Ehlü’l-hal ve’l-akd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1994, C. 10, s. 539-541. Daha sonra halk devlet başkanına biat eder. İlgili cümlede iktidar ile halk arasındaki ilişki, ümetin devlet başkanının belirlenmesindeki rolü gereği kullanılmıştır.

değişmez sabit hükümlerden meydana gelmemiş, bir hukukçular hukuku şeklinde ortaya çıkmıştır.¹²⁰

IX. AİLE HUKUKUNA DAİR MUHTELİF MESELELER HAKKINDA YANLIŞ FIKIH ALGISI

Çiftçi, erkek ile ilk eş arasında kıyılan nikah ile diğer eşler arasında kıyılan nikah akdini birbirinden ayırmış ve diğer eşlere yönelik kıyılacak olan nikah akdi için kadının kimsesiz, bakıma muhtaç yahut dul olması şartlarının aranacağını ifade etmiştir.¹²¹ Oysaki Kur’ân-ı Kerim’de bu durum *“Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”*¹²² ayeti ile belirtilmiş ve diğer delillerde de buna yönelik bir ayırım sözü konusu edilmemiştir. Kocanın birden fazla kadınla evliliğinde şart olan husus adalettir. Burada adalet kavramı ile, farklı görüşler olmakla beraber genel itibarıyla; nafaka, mesken, hanımlarının evinde geceleme süresi gibi maddi meselelerdeki adalet anlaşılmaktadır.¹²³ Bu meselelerde adaleti sağlayabileceğine güvenen erkeğin birden fazla kadınla evlenmesinde ise herhangi bir mahsur yoktur. Kimsesiz olma, dul olma gibi sebepler ise birden fazla evlenmenin şartları arasında ifade edilmemektedir. Kimsesizler, yetimler ve dullarla yapılan birden fazla evlilik, zor durumda olan kişilere yardım kapsamında belki tavsiye edilecek ve ecir beklenecek bir durum olarak ifade edilebilecek olsa da bunu birden fazla evliliğin şartı olarak ifade etmek hatalı bir yaklaşımdır.

Özbilen, evlenmenin herhangi bir biçime bağlı olmadığını, iki tanık önünde yapılmasının yeterli olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴ Yalnızca iki tanıktan bahsedilmesi doğrudan hatalı olmasa da yanlış anlaşılmaya müsait ve açıklamaya muhtaç bir ifadedir. Evlenme akdinde tanıklık için Hanefî mezhebine göre iki erkek veya bir erkek ve iki kadının tanıklığı, diğer mezheplere göre ise yalnızca iki

¹²⁰ SCHACHT, Joseph, **İslam Hukukuna Giriş**, Çeviren: Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şener, Otto Yayınları, Ankara, 2018, s. 209; AVCI, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 117, 118; KÖSE, **İslam Hukukuna Giriş**, s. 63; YAMAN/ÇALIŞ, s. 37.

¹²¹ ÇİFTÇİ, s. 257.

¹²² Kur’ân-ı Kerim 4/3.

¹²³ CESSAS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, **Ahkâmü'l-Kur’ân**, Çeviren: Mehmet Keskin, İttisam Yayınları, İstanbul, 2018, C. 4, s. 41; KUTUB, Seyyid, **Fî zilâli'l-Kurân**, Çeviren: M. Emin Saraç vd., Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2012, C. 3, s. 72; EBÜ ZEHRA, Muhammed, **el-Ahvâlü’ş-Şahiyye**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1436/2015, s. 90.

¹²⁴ ÖZBİLEN, s. 318.

erkeğin tanıklığı şarttır. Yalnızca iki kadının tanıklığı ise dört mezhebe göre de yeterli değildir.¹²⁵

Çiftçi, boşanmanın yalnızca erkek tarafından tek taraflı olarak gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir.¹²⁶ Ancak tefviz-i talak, muhâlea veya tefrik yoluyla da evliliğin sona erdirilmesi mümkündür. Ve bu üç durumda da kadının evliliğin sona ermesine müdahalesi söz konusudur. Tefviz-i talak; kocanın talak yetkisini, evlilik akdinin kuruluşu sırasında veya evlilik devam ederken karısına yahut bir başka kişiye devretmesine denir. Kocanın bu hakkını karısına devretmesi durumunda kocanın talak hakkı eksilmez. Yani koca, kadın bu hakkı kullanmadığı sürece üç talak hakkından birini doğrudan kaybetmiş olmaz. Tefviz-i talak kocanın kendi iradesi ile karısına talak haklarından birini devretmesi olduğundan kadına tanınan boşanma hakkı kapsamında değerlendirilebilecek bir durumdur.¹²⁷ Muhâlea; karı-kocanın karşılıklı rızası ile, kadının erkeğe vereceği bir bedel karşılığında aralarında ayrılığın gerçekleşmesidir. Muhâlea, kadın için evliliğin zor ve çekilmez bir hale gelmesi durumunda kadının belirli bir bedel vererek kocasını boşanmaya ikna etme çabası olarak ifade edilebileceği gibi belirli özellikleri bakımından anlaşmalı boşanmaya benzer bir nitelik taşıdığı da söylenebilir.¹²⁸ Tefrik; kadının mahkemeye başvurması üzerine hâkim kararıyla evliliğe son verilmesini ifade eder. Kazai boşanma olan tefrik talebinde bulunulabilmesi için belirli sebeplerin¹²⁹ var olması şarttır. Bu sebeplerin nelerden ibaret olduğu hususunda mezheplerin farklı görüşleri bulunmaktadır.¹³⁰

Çiftçi, kadın erkek eşitliğinin İslâm hukukunda bulunmadığını ifade etmiştir.¹³¹ Fıkıh, kadın ve erkeği eşdeğer olarak kabul etmektedir. Bu durum her iki

¹²⁵ MERGİNÂNÎ, Şeyhülislâm Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir, **Delilleriyle Hanefi Fıkhı el-Hidâye**, Çeviren Ahmed Meylani, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986, C. 2, s. 6; BİLMEN, C. 2, s. 29; ZUHAYLÎ, Vehbe, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, Çeviren: Ahmet Efe vd., Risale Yayınevi, İstanbul, 1994, C. 9, s. 61;

¹²⁶ ÇİFTÇİ, s. 257.

¹²⁷ BİLMEN, C. 2, s. 258-267; ZUHAYLÎ, C. 9, s. 327-335; BAKKALOĞLU, Abdussamet, "Tefviz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2011, C. 40, s. 310, 311.

¹²⁸ HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, **Mülteka'l-Ebhur**, Çeviren: Mustafa Uysal, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1968, C. 2, s. 108; BİLMEN, C. 2, s. 268; Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, **el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye el-Kuveytîyye**, Kuveyt, 1404-1427, C. 19, s. 234; ZUHAYLÎ, C. 9, s. 379, 380; ATAR, Fahrettin "Muhâlea", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2020, C. 30, s. 397-401.

¹²⁹ En geniş kapsamda tefrik sebepleri; belirli hastalıklar ve bedeni kusurlar, gaiplik, hapis, nafaka sağlayamama, şiddetli geçimsizliktir. Hanefiler ve kısmen Şafiilerde tefrik sebepleri dar, Maliki ve Hanbelilerde ise geniş olarak kabul görmektedir. ACAR, H. İbrahim, "Tefrik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2011, C. 40, s. 277-279.

¹³⁰ BİLMEN, C. 2, s. 344-368; ZUHAYLÎ, C. 9, s. 402-415; ACAR, s. 277-279.

¹³¹ ÇİFTÇİ, s. 258.

cinsin ontolojik açıdan farklılıkları olmakla birlikte değer bakımından birinin diğerinden daha düşük olmadığını ifade etmektedir. Eşitlikte ise her iki cinsin özellikleri ve rolleri bakımından eşit oldukları sonucu çıkmaktadır ki, ontolojik açıdan böyle bir durum söz konusu değildir. Kadın ve erkeği birbirine eş olarak ifade ederken kullanılan zevc kavramı da bu durumu ortaya koymaktadır.¹³² Bu kavram ile herhangi bir çift değil, farklı özelliklere sahip olmakla birlikte aynı değerde birbirini tamamlayan çiftler ifade edilmektedir.¹³³ Kadın ve erkek arasında eşitlik değil adalet söz konusudur. Kadın ve erkek dahil olmak üzere her şeyin yaratıcısı olan Allah (c.c.) yarattıklarının fitratını da en iyi bilendir. Bu sebeple kadın ve erkek arasında fitratlarına uygun olarak hak ve sorumluluk bakımından yatay bir eşitlik değil, dikey bir eşitlik ile tam bir adalet söz konusudur. Çünkü yatay eşitlik zaman zaman zulme dahi sebep olabilmektedir. Elektrik enerjisi bakımından zıt kutupların birbirlerine çekim gücü oluşturması ile enerjinin meydana gelmesi durumunda olduğu gibi kadın ve erkek cinsleri de farklılıkları ile zevc ve zevce olarak isimlendirilmekte ve bir bütün meydana getirmektedirler. Bu durum onların her birinin değerinde herhangi bir eksiklik ortaya çıkarmaz.¹³⁴

X. BORÇLAR HUKUKUNA DAİR BİR MESELE HAKKINDA YANLIŞ FIKIH ALGISI

Hukuka giriş kitaplarında muhtevaları gereği borçlar hukukuna dair meselelere ayrıntılı şekilde yer verilmemiştir. Bununla birlikte Güriz, İslâm hukukunun genel anlamda kusursuz sorumluluk veya sebep sorumluluğunu benimsediğini ifade etmiş ve Mecelle'nin tazminat hukukunu düzenleyen genel bir kaide barındırmadığını belirtmiştir.¹³⁵ İslâm hukukunun genel anlamda kusursuz sorumluluğu benimsemiş olduğu doğru olmakla birlikte, fıkıh sistematiğinde modern hukuktaki gibi sebep sorumluluğu ve kusursuz sorumluluk aynı kapsamda ele alınmamaktadır. Fıkıh sistemi içerisinde sebep sorumluluğunda esas olan kusur unsurunun bulunmasıdır.¹³⁶ Nitekim Mecelle'nin 93. maddesinde “*Mütesebbib müteammid olmadıkça zâmin*

¹³² Zevc kavramının geçtiği ayetler için bkz. Kur'an-ı Kerim 51/49; Kur'an-ı Kerim 22/5; Kur'an-ı Kerim 26/7; Kur'an-ı Kerim 11/40; Kur'an-ı Kerim 13/3; Kur'an-ı Kerim 30/21; Kur'an-ı Kerim 16/72; Kur'an-ı Kerim 75/37-39.

¹³³ RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ, s. 384; BOYNUKALIN, Mehmet “Zevce”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2013, C. 44, s. 306.

¹³⁴ KÖSE, Saffet, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu**, Mehir Vakfı Yayınları, Konya, 2016, s. 137, 138.

¹³⁵ GÜRİZ, s. 205.

¹³⁶ AYDIN, Mehmet Âkif, “İtlâf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2001, C. 23, s. 468; ÜNAL, Mustafa, **İslâm Hukukunda Haksız Fiil Sorumluluğu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s. 55, 56.

olmaz.” şeklinde bu husus düzenlenmiştir. Dolayısıyla Güriz’in kusursuz sorumluluk açısından varmış olduğu sonuç doğru olmakla birlikte bu durum modern hukuktaki sebep sorumluluğuna karşı gelmemesinden ötürü hatalıdır.

XI. CEZA HUKUKUNA DAİR MUHTELİF MESELELER HAKKINDA YANLIŞ FIKİH ALGISI

Güriz, İslâm hukukundaki ceza türlerini sayarken diyetten de bahsetmiştir.¹³⁷ Bunun sadece kısastan vazgeçildiğinde faile uygulanan bir ceza olduğunu söylemiş olsa da bu bilgi eksik olacaktır. Diyet ceza yönünden ziyade tazminat yönü ağır basan bir müeyyide niteliğindedir.¹³⁸ Göğer, hırsıza el kesme cezasının verilmesini kısasa örnek olarak zikretmiştir.¹³⁹ Hırsıza şartların gerçekleşmesi halinde verilecek olan el kesme cezası, failin yaptığı bir yaralama veya öldürme fiiline karşılık olarak değil, haksız bir şekilde başkasının malını gizlice alması dolayısıyla verilen bir had cezasıdır.¹⁴⁰ Dolayısıyla kısasa örnek gösterilmesi doğru değildir.

Battal, namaz kılmamayı örnek göstererek bireysel ibadetlerin dünyevi açıdan herhangi bir müeyyidesinin olmayacağını ifade etmiştir.¹⁴¹ Namaz gibi naslar ile sabit olmuş bir hususun inkârı kişiyi dinden çıkaracaktır. Bir Müslüman namazın farz oluşunu inkâr etmesi mürtet (dinden dönmüş) olmasına ve diğer şartları da gerçekleştirmişse kendisine mürtetlere uygulanan cezanın tatbik edilmesine neden olur. Bu meselede mezhepler arasında ittifak vardır. Namazın farz oluşunu inkâr etmemekle beraber tembelliğinden veya umursamazlığından namaz kılmayan kişinin durumu hakkında ise mezhepler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Hanbeliler hariç diğer üç mezhebe göre bu kişi mürtet değil, büyük günah işleyen bir günahkardır. Hanbelilere göre ise mürtet olmuştur. Fakihler, farz olduğuna inandığı halde namaz kılmayan kişinin öncelikli olarak tövbe etmeye davet edilmesi gerektiği, tövbe edip namaz kılmaması halinde serbest bırakılacağı görüşünde ittifak etmektedirler. Müslüman olmasına rağmen namaz kılmamakta ısrarcı olan tövbe etmeyip namaz kılmamaya devam eden kişiye dünyada tatbik edilecek cezanın tazir veya had cezası olması hakkında fakihler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefilere göre namaz kılmayan öldü-

¹³⁷ GÜRİZ, s. 226.

¹³⁸ BARDAKOĞLU, Ali, “Diyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1994, C. 9, s. 473, 478; ÜNAL, s. 120.

¹³⁹ GÖĞER, s. 37.

¹⁴⁰ AVCI, Mustafa, *Osmanlı Ceza Hukuku II Özel Hükümler*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 337, 381.

¹⁴¹ BATTAL, s. 30.

rülmez ama bu kişi tövbe edip yeniden namaza başlayana kadar taziren hapsedilir veya bu kişi tövbe edip yeniden namaza başlayana kadar sopa cezasına çarptırılır. Tövbe edilip de yeniden namaza başlanmadıkça bu ceza sona erdirilmez. Maliki ve Şafiilere göre namaz kılmayan kişi had cezası olarak öldürülür. Ahmed b. Hanbel'e göre ise mürtet olduğu için öldürülür. Yani diğer üç mezhebe göre de namaz kılmamanın ve bunda ısrar edip tövbe etmemenin cezası ölümdür. Sonuç olarak dört mezhebe göre de namaz kılmamanın İslâm dininde, İslâm devletinin egemen olduğu bir yerde dünyevi bir cezasının olduğu konusunda ittifak vardır.¹⁴² Bununla birlikte kişilerin bireysel ibadetlerini yerine getirip getirmediikleri ayrıca araştırılmayacağı için, bu nitelikteki ibadetleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması sıklıkla karşılaşılabilecek bir durum değildir.

XII. FIKHİN ÇAĞDIŞI VE YETERSİZ OLDUĞU İDDİASI

Özbilgen, “Dünyasal işlere burnunu sokan dinler er geç prestijini yitirmeye mahkumdurlar” ifadesi ile bir bakıma İslâm’ın, hukuk alanında söz hakkı sahibi olmadığını ve olamayacağını” ifade etmişlerdir.¹⁴³ Umar ise özetle; şer’î hukukun yetersizliklerinin daha İslâm’ın ilk yıllarından itibaren kendisini gösterdiğinin, İslâm’ın ilk yüzyıllarında dahi İslâm devletlerinin bu kurullarla yetinemediğini iddia ederek İslâm’ın çağımıza hiçbir şekilde yeterli olmadığı iddiası ile laikliğin önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Hatta ülke içerisinde en yaygın inancın İslâm olduğu ülkelerde laikliğin diğer ülkelere nazaran daha fazla önem arz ettiğini belirttiği gibi daha da ileri giderek; güncel meselelerin, birkaç bin çöl insanının hayatı ile alakalı hükümleri içeren bir kitapla çözüme kavuşturulabileceğini iddia etmenin koyu cahil kimselerin bir yanılığısı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁴ Ancak fikhin kaynakları arasında içtihadın bulunduğu habersiz olan bu yazarların, iman etmiş oldukları hususlar nedeniyle başkalarını (yani Müslümanları) cahil olarak nitelendirmeleri kendi eksikliklerinin birer göstergesi konumundadır. İslâm evrensel ve sürekli bir din olup, içtihat başlığında ifade edildiği üzere bu sürekliliğini içtihatlar yoluyla sağlamış ve sağlamaktadır. Bu iddialara karşı, bu kadarlık bir açıklama ile iktifa edilecektir. Gerekli bilgiler başta fıkıh usulü eserlerinde olmak üzere fıkıh literatürü içerisinde kolaylıkla bulunabilecek olup, fikhin ne olduğunun ve sisteminin en başından itibaren anlatılması bu makalenin kapsamını aşacağından ötürü burada yer verilmeyecektir.

¹⁴² ZUHAYLÎ, C. 1, s. 387-390; EKİNCİ, Ahmet, “İslâm Hukukunda Namaz Kılmamanın Hükümü”, **Kocatepe İslâmi İlimler Dergisi**, Y. 2021, C. 4, S. 2, s. 388-409.

¹⁴³ ÖZBİLGİN, Tanık, **Eleştirel Hukuk Başlangıcı Dersleri**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 339.

¹⁴⁴ UMAR, s. 51-57.

XIII. İSLÂM HUKUK SİSTEMİNE YER VERİLMEMESİ

Hukuk sistemlerinin hukuka giriş kitaplarında kısaca tanıtılması öğrencilerin görecekleri derslerin temeli ve farklı ülkelerin hukuk sistemlerindeki farklılığın nedeni hakkında bilgi sahibi olmaları açısından önemlidir. Nitekim birçok hukuka giriş kitabında bu sistemler de tanıtılmıştır. Bunun yanında bazı hukuka giriş kitaplarında hukuk sistemlerine hiç yer verilmediği veya fıkıhtan hiç bahsedilmediği de görülmektedir. Doğrudan bir hatanın eleştirilmesi maksadıyla olmayıp, bir eksikliğin tespiti niteliğinde incelenmiş ancak içerisinde fıkıh sistemi hakkında bilgi bulunmayan eserler de kısaca belirtilecektir. Gölcüklü¹⁴⁵, Özbilgen¹⁴⁶, Yılmaz, “Hukuk Başlangıcı” adlı kitaplarında¹⁴⁷, Doğan, Hasoğlu, Şahan, Akkaş ve Atamulu “Hukukun Temel Kavramları” adlı kitaplarında¹⁴⁸, Keyman¹⁴⁹, Şen ve Eryıldız “Hukuka Giriş” adlı kitaplarında¹⁵⁰, Çağıl¹⁵¹ “Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş” adlı kitabında İslâm hukuk sisteminden bahsetmemişlerdir. Bununla birlikte yazarlar, genel olarak hukuk sistemlerini tanıtmak için ayrıca bir başlık da açmamışlardır. Editörlüğünü İlyas Doğan’ın yapmış olduğu “Hukuka Giriş” adlı eserde hukuk sistemleri ayrıca tanıtılmamış olup bazı bölümlerde İslâm hukukuna atıfta bulunulmuştur.¹⁵² Battal da “Hukukun Temel Kavramları” adlı eserinde benzer bir yöntem izlemiştir.¹⁵³ Cansel ve diğerlerine ait kitapta ise İslâm hukuk sistemi, doğrudan hukuk sistemleri başlığı altında olmasa da “Modernleşme sürecinde Türk hukuk düzeni” başlığı altında yer alan “fıkıh-şeriat” başlığında incelenmiştir.¹⁵⁴ Bozkurt ve Dülger çalışmalarında hukuk sistemlerini tanıtmak için bir bölüm açmamış olduğundan İslâm hukuk sisteminden müstakil olarak bahsetmemiştir. Ancak “toplumsal düzen kuralları” başlığı altında yer alan “din kuralları” başlığında çok kısa bilgi vermiştir.¹⁵⁵ Bayraklı, İslâm hukuk sisteminden bahsetmemiştir. Ancak çok kısa bir şekilde “sosyal düzen

¹⁴⁵ YÖRÜK, Abdülhak Kemal, **Hukuk Başlangıcı**, İktisadi Yürüyüş Matbaası, İstanbul, 1944.

¹⁴⁶ ÖZBİLGİN.

¹⁴⁷ YILMAZ.

¹⁴⁸ DOĞAN vd.

¹⁴⁹ KEYMAN, Selahattin, **Hukuka Giriş**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2010.

¹⁵⁰ ŞEN/ERYILDIZ.

¹⁵¹ ÇAĞIL, Orhan Münir, **Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş (Hukuk Başlangıcı Dersleri)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1966.

¹⁵² DEMİRDAL, Balkan, “**Hukukun Temel İlkeleri**” **Hukuka Giriş**, Doğan, İlyas, 2. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2020, s. 33; ŞAHİN, Fatma Süzgül/Canay, Hatike Dilara Ağaoğlu, “**Özel Hukuka İlişkin Temel Kavramlar**”, İlyas Doğan, 2. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, Y. 2020, s. 88.

¹⁵³ BATTAL.

¹⁵⁴ CANSEL, Erol/ÖZEL, Çağlar/YÜKSEL, Mehmet vd., **Hukuka Giriş**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2013, s. 89-92.

¹⁵⁵ BOZKURT, s. 16-18; DÜLGER/AKINCI/AKYILMAZ vd., s. 13-15.

kurallarının birbirleriyle ilişkisi başlığı altında çok kısa bilgiler vermiştir.¹⁵⁶ Özsunay hukuk sistemleri başlığı altında İslâm hukukuna yer verse de bu konuyu yalnızca ismen zikretmekle yetinmiş ve detaya girmemiştir. Ancak Osmanlı Devleti zamanında Türk hukukunun gelişimi başlığı altında kısmen İslâm hukukuna temas etmiştir.¹⁵⁷

SONUÇ

Hukuka giriş ve benzeri isimli dersler birçok fakülte ve bu fakültelelere bağlı bölümlerde zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Çok sayıda öğrenci tarafından okunan bu derse ait kitaplarda hukuk sistemleri başlığı altında İslâm hukuku kısmı veya toplumsal düzen kuralları içerisinde din kuralları başlığı altında fıkha dair bilgiler yer almaktadır.

Hukuka giriş kitaplarının birçoğunda fıkha dair hatalı bilgiler yer almaktadır. Bu hataların kaynağı temelde iki hususu gündeme getirmektedir. Birincisi; ilgili çalışmayı kaleme alan araştırmacının fıkha dair ilgili konuda yanlış bilgiler öğrenmesi ve bu bilgilerinin doğruluğunu kontrol etmeksizin eserlerine derç etmesidir.

Hukuka giriş kitaplarındaki hataların kaynağının ikinci nedeni ise araştırmacının, alanı olmaması dolayısıyla bilgisinin bulunmaması ve bu sebeple ilgili konuda daha önce çalışmaları bulunan ancak hatalı bilgilere yer veren kişilerin çalışmalarını esas almasıdır. Ders kitabı olarak yapılan bu çalışmalarda araştırmacıların genellikle konuya vakıf olmaması dolayısıyla ilgili konuda daha önce yapılan çalışmalara atıfla hatalı bilgilere ulaştığı çıkarımında bulunmaktayız. Her ne kadar hukukun farklı alanlarında uzmanlığı bulunan bu araştırmacıların fikhî ilk kaynaklarından Arapça kaleme alınmış eserlerden okuyup ona göre ilgili konuyu kitaplarına alması zor olsa da birçok fıkıh kitabının Türkçe'ye çevrilmiş olması ve kolay bir şekilde bu eserlere ulaşma imkanının bulunması fıkha dair muteber bilgiye ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Ancak hukuka giriş kitabında yer alan hataların büyük bir kısmında ilgili araştırmacıların son dönemde yapılan ve fıkha dair hatalar barındıran belirli birkaç çalışmadan faydalandığı ve daha sonra yazılan hukuk başlangıcı kitaplarında da bu usulün devam ettirdiği görülmektedir. Bu sebeple benzer hataların birçok çalışmada yer alması kaçınılmaz olmuştur. Bu hataların devam etmemesi adına fıkha dair muteber eserlere yönelmek ve bunlardan istifade etmek önem arz etmektedir.

¹⁵⁶ BAYRAKLI, Hasan Hüseyin, **Hukukun Temel Kavramları**, Celepler Matbaacılık, Trabzon, 2010.

¹⁵⁷ ÖZSUNAY, Ergun, **Karşılaştırmalı Hukuka Giriş**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976.

Hakem Değerlendirmesi : Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması : Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek : Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review : *Externally peer-reviewed.*

Conflict of Interest : *The authors has no conflict of interest to declare.*

Grant Support : *The authors declared that this study has received no financial support.*

KAYNAKÇA

- ACAR, H. İbrahim, “Tefrik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2011, C. 40, s. 377-279.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, **Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, 2. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, **Osmanlı Tarih ve Hukûk İstîlâhları Kâmûsu**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018.
- AKMAN, Ahmet/ÜNAL, Mustafa, “Mecelle 1. Madde Doğrultusunda Fıkıh, Hukuk, İslâm Hukuku ve İslâm Hukukçusu”, Editör: Ahmet Akman-Mustafa Ünal, **Mecelle Üzerine Etütler I**, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020, s. 9-38.
- AKMAN, Mehmet, “Örf (Osmanlı Devleti’nde)” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2007, C. 34, s. 93-94.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, C. 1.
- ANAYURT, Ömer, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, 23. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
- APAYDIN, H. Yunus, “Haber-i Vâhid (Fıkıh)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1996, C. 14, s. 355-363.
- APAYDIN, H. Yunus, “İctihad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2000, C. 21, s. 432-445.
- APAYDIN, H. Yunus “Kıyas (Fıkıh)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, Y. 2002, C. 25, s. 529-539.
- APAYDIN, H. Yunus, **Din ve Fıkıh Yazıları**, Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, İstanbul, 2018.
- APAYDIN, H. Yunus, “Fıkıh, Dînin ve Şerâtin Nesi Olur?: Din, Şerâat, İslâm ve Fıkıh Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilimname**, Y. 2024, S. 52, s. 1-65.
- ATAR, Fahrettin, “Fetva”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1996, C. 14, 486-496.
- ATAR, Fahrettin “Muhâlea”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2020, C. 30, s. 397-401.

- ATASOY, Ömer Adil, **Temel Hukuk (Hukukun Temel Kavramları)**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2007.
- ATAY, Ender Ethem, **Hukuk Başlangıcı**, 9. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021.
- AVCI, Casim, “Hilafet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1998, C. 17, s. 539-546.
- AVCI, Mustafa, **Osmanlı Ceza Hukuku II Özel Hükümler**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.
- AVCI, Mustafa, **Türk Hukuk Tarihi**, 12. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023.
- AVCI, Mustafa/AYKANAT, Mehmet/ÜLKER, İbrahim, **Hukuk Başlangıcı ve Metodolojisi**, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2024.
- AYDIN, Mehmet Âkif, “İtlâf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2001, C. 23, s. 466-469.
- AYDIN, Mehmet Âkif, **Türk Hukuk Tarihi**, 14. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2017.
- BAKKALOĞLU, Abdussamet, “Tefviz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2011, C. 40, s. 310-311.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Diyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1994, C. 9, s. 473-479.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Hak”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1997, C. 15, s. 139-151.
- BARDAKOĞLU, Ali, “İstihsan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2001, C. 23, s. 339-347.
- BARDAKOĞLU, Ali, “İstishâb”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2001, C. 23, s. 376-381.
- BATTAL, Ahmet, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.
- BAYINDIR, Abdulaziz, “Kitab-ı Mukaddese ve Kur’an’a göre Teokrasi ve Laiklik”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Y. 1999, S. 1, s. 111-131.
- BAYRAKLI, Hasan Hüseyin, **Hukukun Temel Kavramları**, Celepler Matbaacılık, Trabzon, 2010.
- BEDİR, Murteza, “Sünnet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2010, C. 38, s. 150-153.
- BİLGE, Necip, **Hukuk Başlangıcı**, 31. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.
- BİLGİLİ, Fatih/DEMİRKAPI, Ertan, **Hukukun Temel Kavramları**, 14. Baskı, Dora Yayınevi, Bursa, 2017.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahatı Fikiyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1976, C. 1, 2, 3.

- BİRİŞİK, Abdulhamit, “Kur’an (Kur’an İlimleri)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, Y. 2002, C. 26, s. 401-404.
- BOYNUKALIN, Mehmet “Zevce”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2013, C. 44, s. 306-307.
- BOZKURT, Enver, **Hukukun Temel Kavramları**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2021.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmi‘u’s-Şâhîh**, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr, 2. Baskı, Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001.
- CANSEL, Erol/ÖZEL, Çağlar/YÜKSEL, Mehmet vd., **Hukuka Giriş**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2013.
- CESSAS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, Çeviren: Mehmet Keskin, İ’tisam Yayınları, İstanbul, 2018.
- ÇAĞIL, Orhan Münir, **Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş (Hukuk Başlangıcı Dersleri)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1966.
- ÇAĞLAYAN, Ramazan, “Fıkıh ve Hukuk Terimleri ve Kavramları Üzerine” **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 2024, C. 28, S. 3, s. 159-174.
- ÇAĞLAYAN, Ramazan, “İslam Hukuku Kavramının İcadı Üzerine” **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 2024, C. 28, S. 2, s. 337-366.
- ÇİFTÇİ, Ahmet, **Hukuka Giriş ve Vatandaşlık Bilgisi Demokrasi ve İnsan Hakları**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2019.
- DEMİR, Abdullah/DERYAL, Yahya, **Hukuk Başlangıcı ve Hukuk Metodolojisi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2013.
- DEMİRDAL, Balkan, “**Hukukun Temel İlkeleri**” **Hukuka Giriş**, Doğan, İlyas, 2. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2020, s. 21-41.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Meali, (Çevrimiçi) <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf>, E.T. 22.04.2024.
- DOĞAN, Murat vd., **Hukukun Temel Kavramları**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.
- DÖNDÜREN, Hamdi, **İslâm Hukukuna Giriş**, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya, 2017.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “İcmâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2000, C. 21, s. 417-431.
- DÜLGER, İbrahim/AKINCI, Şahin/AKYILMAZ, Bahtiyar vd., **Hukuka Giriş**, Dülger, İbrahim (Editör), Sayram Yayınları, Konya, 2010.
- EBÛ DÂVÛD, es-Sicistânî, **Sunen**, thk. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamid., el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut, ty.

- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, **Tuhfe-tu’l-Erib bi mâ fi’l-Kur’ân mine’l-Ğarîb**, Semîr el-Meczûb, Mektebeti’l-İslâmî, 1403.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed, **el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye**, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire, 1436/2015.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed, **Usûlü’l-Fıkh**, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ty.
- EKİNCİ, Ahmet, “İslâm Hukukunda Namaz Kılmayanın Hükümü”, **Kocatepe İslâmi İlimler Dergisi**, Y. 2021, C. 4, S. 2, s. 388-409.
- EMİNİ, M. Emin, **Hukuk Başlangıcı (Hukukun Temel Kavram ve Kurumları)**, Erdoğan Ofset, Konya, 1995.
- ENSÂRÎ, Abdülhamîd İsmail, “Ehlü’l-hal ve’l-akd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1994, C. 10, s. 539-541.
- ERDOĞAN, İhsan, **Hukuka Giriş**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
- ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 2. Baskı, Ensar Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ERDOĞAN, Mehmet, **İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011.
- FAYDA, Mustafa, “Ebû Bekir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 1994, C. 10, s. 101-108.
- GÖĞER, Erdoğan, **Hukuk Başlangıcı Dersleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.
- GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2020.
- GÖZLER, Kemal, **Hukuka Giriş**, 16. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2020.
- GÖZLER, Kemal “İslâm Hukukunun Değeri, İslâm Hukuku Batı Hukukuna Alternatif Olabilir mi?”, (Çevrimiçi) <https://www.anayasa.gen.tr/İslâm-hukuku.htm#:~:text=%C4%B0sl%C3%A2m%20hukukunda%20ise%20bu%20anlamda,Norm%20%C3%BCretiminin%20konusu%20olamaz,E.T.03.01.2025>.
- GÜRİZ, Adnan, **Hukuk Başlangıcı**, 19. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.
- HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, **Mülteka’l-Ebhur**, Çeviren: Mustafa Uysal, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, C. 2, 1968.
- HALLAF, Abdolvahhâb, **İslâm Hukuk Felsefesi**, Çeviren: Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, ty.
- HALLAQ, Wael B., “Was the Gate of İjtihad Closed?”, **International Journal of Middle East Studies**, Y. 1984, C. 16, S. 1, s. 3-41.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, Çeviren: Muhammed Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013, C. 2.

- HEYD, Uriel, **Studies In Old Ottoman Criminal Law**, V. L. Menage, Oxford University Press, London, 1973.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, **Mekâsıdu's-Şer'ati'l-İslâmiyye (İslâm Hukuk Felsefesi)**, Çeviren: Mehmet Erdoğan-Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013.
- KALABALIK, Halil/DOĞANCI, Doğa E., **Temel Hukuk Bilgisi**, 13. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Kütüb-i Sitte", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara, Y. 2003, C. 27, s. 6-8.
- KARADÂVÎ, Yusuf, **İslâm Hukuku, Evrensellik-Süreklilik**, Çeviren: Yusuf Işıcık-Ahmet Yaman, Nida Yayınları, İstanbul, 2016.
- KARADÂVÎ, Yusuf, **İslâm Hukukuna Giriş**, 1. Baskı, Çeviren: Yunus Araz, Nida Yayınları, İstanbul, 2019.
- KARAMAN, Hayreddin, **İslâm Hukukunda İctihad**, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- KARAMAN, Hayreddin, **Fıkıh Usûlü: (İslâm Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi)**, 11. Baskı, Ensar Yayınevi, İstanbul, 2013.
- KARAMAN, Hayreddin, **İslâm Hukuk Tarihi**, 11. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- KARAMAN, Hayreddin, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, C. 1.
- KAYAR, İsmail/ÜZÜLMEZ, İlhan, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
- KAYIHAN, Şaban, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2023.
- KEYMAN, Selahattin, **Hukuka Giriş**, Yetkin Yayınevi, Ankara, 2010.
- KÖKSAL, Asım Cüneyd, "Fıkıh, Ahlak ve Vicdan", **Sabah Ülkesi**, Y. 2020, C. 63, s. 84-89.
- KÖKSAL, M. Âsım, **İslâm Tarihi**, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2023, C. 3.
- KÖSE, Saffet, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu**, Mehir Vakfı Yayınları, Konya, 2016.
- KÖSE, Saffet, **İslâm Hukukuna Giriş**, 2. Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2019.
- KUTUB, Seyyid, **Fî zilâli'l-Kurân**, Çeviren: M. Emin Saraç vd., Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- MERGİNÂNÎ, Şeyhülislâm Burhanüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekir, **Delilleriyle Hanefî Fıkıhı el-Hidâye**, Çeviren Ahmed Meylani, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986, C. 2.

- MÜSLİM, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, **Şaḥîhu Müslim**, thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, 1374/1955.
- ÖZBİLEN, Şevki, **Hukukun Temel Kavramları**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.
- ÖZBİLGİN, Tarık, **Eleştirel Hukuk Başlangıcı Dersleri**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976.
- ÖZEN, Şükrü, "İstislâh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2001, C. 23, s. 383-388.
- ÖZEN, Şükrü, "Teârûz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2011, C. 40, s. 208-211.
- ÖZSUNAY, Ergun, **Karşılaştırmalı Hukuka Giriş**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976.
- ÖZYÖRÜK, Mukbil, **Hukuka Giriş**, Ege Matbaası, Ankara, 1959.
- RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muḥammed b., **el-Müfredât fi ğarîbi'l-Ḳur'ân**, thk. Şafvân 'Adnan ed-Dâvûdî, Dâru'l-Ḳalem; Dâru's-Şâmiyye, Dımaşk, 1412.
- SAVA PAŞA, **İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüt**, Çeviren Baha Arıkan, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2016, C. 1.
- SCHACHT, Joseph, **İslam Hukukuna Giriş**, Çeviren: Mehmet Dağ ve Abdulkadir Şener, Otto Yayınları, Ankara, 2018.
- SÜMER, Haluk Hadi, **Hukuka Giriş Kavramlar & Kurumlar**, 6. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
- ŞÂBAN, Zekiyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)**, Çeviren: İbrahim Kâfi Dönmez, 28. Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 2017.
- ŞÂFİ'Î, Ebû 'Abdullah Muḥammed b. İdrîs, **er-Riṣâle**, thk. Aḥmed Şâkir, Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladüh, Mısır, 1938.
- ŞAHİN, Fatma Süzgün/Canay, Hatike Dilara Ağaoğlu, **"Özel Hukuka İlişkin Temel Kavramlar"**, İlyas Doğan, 2. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, Y. 2020, s. 81-127.
- ŞEN, Ersan/ERYILDIZ, Sefa, **Hukuka Giriş**, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
- ŞİŞMAN, Gülden/SARSIKOĞLU, Şenel/SAVRUN, Nibal Fatma, **Hukuk Başlangıcı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022.
- TANRIVERDİ, Hasan, **Mukayeseli Olarak İslâm Hukuk Usulünde Kurallar Çatışması**, Gündönümü Yayınları, İstanbul, 2007.
- TÜRCAN, Talip, **Devletin Egemenlik unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- TÜRCAN, Talip, "Fıkıhdan İslâm Hukukuna", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Y. 2005, C. 6, s. 11-22.

- TÜRÇAN, Talip, **İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.
- TÜRÇAN, Talip, “Şeriat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, Y. 2010, C. 38, s. 571-574.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/?ara=hikaye>, E.T. 01.04.2025.
- UMAR, Bilge, **Hukuk Başlangıcı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1997.
- ÜNAL, Mustafa, **İslâm Hukukunda Haksız Fiil Sorumluluğu**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.
- Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye**, Kuveyt, 1404-1427.
- VURAL, Muammer, “Yasama Kavramı ve Yetkisi Açısından Pozitif Hukuk ile İslâm Hukuku Arasında Bir Mukayese”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Y. 2011, C. 36, s. 177-200.
- YAMAN, Ahmet/ ÇALIŞ, Halit, **İslâm Hukuku**, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara, 2018.
- YAMAN, Ahmet, **Fetva Usûlü ve Âdâbı**, MÜFAV Yayınları, İstanbul, 2017.
- YILMAZ, Süleyman, **Hukuk Başlangıcı**, Yetkin Yayınları Ankara, 2019.
- YÖRÜK, Abdülhak Kemal, **Hukuk Başlangıcı**, İktisadi Yürüyüş Matbaası, İstanbul, 1944.
- ZEYDÂN, Abdulkerim, **el-Medhal li-dirâseti's-şerî'ati'l-İslâmiyye**, Müessesetü'r-Risâle, Lübnan, 2005.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, Çeviren: Ahmet Efe vd., Risale Yayınevi, İstanbul, 1994, C. 1, 9.